

Helena Pirttisaari-Sundström

Jermut aseissa – jermuilmiö rajajääkäreiden jatkosodan (1941–1944) ajan valokuvissa maskuliinisuutta, sankaruutta ja sotilasidentiteettiä rakentamassa ja purkamassa

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Artikkelissani analysoin visuaalisen historian ja sukupuolentutkimuksen teorioista sekä sotilassosiologiasta käsin sitä, minkälainen kuva suomalaisesta jatkosodan aikaisesta rajajääkäristä välittyy sotilaiden yksityisten albumeiden visuaalisten narratiivien sekä toisaalta TK-kuvien jermukuvissa aikakautena vallinneen miesihanteen näkökulmasta. Tutkin sitä, minkälaista sotilasidentiteettiä TK-kuvien osittaista sotilasstereotyyppiä purkanut ohjesäännön vastainen pukeutuminen, jermuilu, sodan ajan epävirallisissa kuvissa rakensi. Tarkastelen jermukuvia kuvagenrenä armeijan virallisen ja epävirallisen organisaation leikkauspinnassa. Jermuilmiö kuvissa näyttäytyy sosiaalisena erontekona upseeriston ja rintamamiesten välillä, vastakulttuuriksi luokiteltavana kenttämuotina. Jermukuvien voidaan nähdä syntyneen tilannesidonnaisena huumorina osana rintaman pienoisyhteiskunnan sosiaalisia pienryhmiä. Kuvat rakentavat tietoisesti sotilasidentiteettiä ja osallistuvat välillisesti kansallisidentiteettien rakentamiseen. Jermuilmiö osoittaa särkeä mutta myös mikrotason vuorovaikutusta armeijan virallisen ja epävirallisen organisaatiokulttuurin välillä. Se rakentaa upseeriston ja TK-kuvaajien osin vaaliman ihannesotilaan muotokuvan rinnalle vaihtoehtoista maskuliinisuutta, sankaruutta ja sotilasidentiteettiä. Ryhmäkiinteyttä vahvistaessaan huumorin keinon se on saattanut jopa kasvattaa joukon suorituskykyä. Artikkelini valottaa osaltaan maskuliinisuuden, emootioiden ja poliittisten ideologioiden leikkauspintaa ja valokuvan käyttöä sekä sosiaalisten identiteettien rakentamisen välineenä että historian tutkimuksen lähteenä. Maskuliinisuutta ja sankaristereotyyppiä rakentavat kuvat asettuvat osaksi nationalistista diskursia ja kollektiivista identiteettiä, kun taas sitä purkavat kuvat rikkovat lineaarista kansallista narratiivia; molemmilla oli funktio sotilaan mentaalisen selviämisen kannalta. Lisäksi kun rajajoukkoja voidaan perustellusti tarkastella suorituskykyisinä erikoisjoukkoina, jermuilmiö niiden kuvissa rakentaa kuvaa eräänlaisesta jermueliitistä.

Drawing on visual history, gender theory, and military sociology, my interdisciplinary article examines the self-image of Finnish border jaegers during the Continuation War in the visual

narratives of private photo collections, compared to the partially stereotypical heroism in the propaganda photos. I regard the so called jermu ('undisciplined soldier') photos as a genre that occurred in the intersection of the official and unofficial organisation cultures of the army, indicating social distinction between officers and frontier soldiers, thus including aspects of counterculture. They played a role in the context-dependent humour in the social groups on the front and participated in the construction of soldierly and national identities. Jermus as a phenomenon constructs alternative masculinity, heroism and Finnishness alongside the portrait of the ideal soldier. By means of humour it has relieved the reality on the front. Strengthening the unit cohesion, it may even have increased the military performance of the troop. My article sheds light on the intersection of masculinity, emotions and political ideologies as well as the use of photography as a means of constructing social identities and as a historical source. The jermu photos participated and challenged in the national discourse, constructing an image of border troops as a jermu elite.

Sotakuva, visuaalinen historia, maskuliinisuus, sankaruus, identiteetti, stereotyyppi, jermu, jatkosota, War photo, Visual history, Masculinity, Heroism, Identity, Stereotype, Undisciplined soldier, Continuation War

Helena Pirttisaari-Sundström, Helsingin yliopisto, historian laitos, helena.pirttisaari-sundstrom@helsinki.fi

69

Jatkosodan ajan rajajääkäreiden mustavalkokuvassa (kuva 1) pitkätukkainen, parransänkinen ja viiksekäs sotamies osoittaa sätkä suussa lakki takaraivolla julmasti irvistäen kuvaajaa ja katsojaa Suomikonepistoolillaan.

Toisessa kuvassa (kuva 2) parransänkinen rajajätkersantti seisoo kädet selän takana karvalakki huomattavan vinossa, vyöllä pistoolikotelo ja puukko, jalassa villasukat. Mistä kuvissa on kyse? Puukko ja villasukat korostavat tietoista tai tahatonta talonpoikaista vaikutelmaa, voimakas parransänki antaa viitteen jermuilusta, ja silmiinpistävän vinoon asetettu lakki todistaa tietoisesta jermuposeerauksesta.

Rajajääkäreiden eri kuvakokoelmissa on lukuisia epävirallisia kuvia¹, joissa sotilaat esiintyvät ohjesäännön vastaisesti lakki epäsoitillaan ja asetakin kaulus auki, parransänkinä tai jopa ilman paitaa. Osa näistä on ryhmäkuvia eri tilanteista, joissa epämuodollinen pukeutuminen selittyy mukavuustekijöillä kesäkuumalla tai huoltotoimissa, mutta osa on sota-ajan vallitsevaa kuvakulttuuria

Kuva 1. Rajamuseo 1121.103.

Kuva 2. Rajamuseo 3263.105, Rajaylikersantti Kalle Ohvo Lempaalassa oletettavasti keväällä 1942.

edustavia aseveliposeerauksia², joissa on asetettu kameran eteen tietoisien huolittelemattomina. Tällaisia jermukuvia esiintyy miehistön, alipäällystön ja upseeriston ja sekä Rajavartiolaitoksen (RVL) kantahenkilökunnan että reserviläisten albumeissa.

Niin sanottu jermuili eli ohjesäännön vastaisesti kaulus auki, lakki vinossa ja parransänkisenä esiintyminen purkaa (länsimaisesta) ihannesotilaasta muovattua stereotypiaa ja sisältää vastakulttuurin aineksia; kyseessä oli TK-kuvaajilta kielletty näkökulma: näin suomalaista sotilasta ei saanut esittää. Kielitoimiston sanakirjan mukaan jermun merkitys on ”Omapäinen, tiukkaan kuriin sopeutumaton sotilas”.³ Sana on lähtöisin henkilönimestä *Jeremia*, johon pohjautuva *Jermu* oli sotienvälisenä aikana käytetty etunimenä, esimerkkinä olkoon varatuomari Jermu Laine (s. 1931). Vilkun nimikirjan mukaan jermu tarkoitti jatkosodan aikana ”kyynistä suomalaista sotilasta”.⁴

Jermulla on käsitteenä monenlaisia ulottuvuuksia ja satavuotinen historia. Se sai todennäköisesti alkunsa 1920-luvulla Haminan Reserviupseerikoulussa ja nousi sodan aikana radiopakinoitsija Yrjö ”Jahveti” Kilpeläisen käytön

myötä suosioon. Kilpeläinen tarkoitti jermulla reilua suomalaista sotilasta, joka täyttää tehtävänsä muttei ryhdy turhia pokkuroimaan.⁵ Knut Pipping viittaa kenttäarmeijan epävirallisia sosiaalisia ryhmiä käsittelevässä väitöskirjassaan komppaniaansa kurittomana seurueena ”uppiniskaisia sällejä, 'jermuja', jotka alituisesti rikkoivat annettuja käskyjä”, mutta olivat taistelumoraaliltaan ensiluokkaisia.⁶ Ymmärrän jermukäsitteellä samaten ulkoisen kurin puuttumista, mutten suinkaan taisteluvellvollisuuden rikkomista. Vaikka käsite juontaneekin juurensa 1920-luvun Reserviupseerikouluun, tarkastelen sitä nimenomaan osana rintamalla syntyneitä ja toisessa maailmansodassa jossain määrin yllirajaisia ilmiöitä tai sosiaalisia koodistoja.

Aikalaisten tiedostamat merkitykset ja historiantutkijan jälkikäteen esiin piirtämä diskurssi ovat kaksi erillistä vaikkakin yhteenliittyvää asiaa. Vaikka aikalaiset eivät välttämättä käsittäneet kaikkea lakki vinossa poseeraamista jermuiksi, ohjesääntö määritteli yksiselitteisesti armeijan toimintaa. Sanankäytön nojalla jermuiliö oli jo osa aikalaisymmärrystä.

Artikkelissani analysoin Saksassa vakiintuneen visuaalisen historian suuntauksesta⁷, sukupuolentutkimuksen teorioista sekä sotilassosiologiasta käsin sitä, minkälainen kuva suomalaisesta sodanaikaisesta rajajääkäristä välittyi sotilaiden ottamien epävirallisten jermukuvien sekä TK-kuvien valossa aikakautena vallinneen miesihanteen⁸ näkökulmasta. Etsin kuvista jermuiliin yhdistettäviä piirteitä ja tutkin, mitä jermuili oli sekä sitä, miten ja mitä tarkoitusta varten sitä ilmennettiin. Artikkeleeni olen valinnut aineistostani kolmetoista käsittelemälleni kuvalliselle diskurssille eli ohjesäännön vastaiselle esiintymiselle tyypillistä kuvaa sekä neljä niiden kanssa dialogiin asettuvaa TK-kuvaa.

Artikkelini asettuu osaksi niin sanottua uuden sotahistorian tutkimussuuntausta, jossa pyritään valottamaan tunteita ja kokemuksia sodan aikana sekä hyödyntämään uudenlaisia lähdeaineistoja. Historiografisessa ajattelussa onkin siirrytty makrotason ilmiöistä konteksti- ja tarinakeskeisyyteen, mikä edustaa laajemmin ihmistieteissä postmodernismin myötä tapahtunutta narratiivista käännettä. Lähestymistapani on diskurssianalyttinen, eli tarkastelen kuvia merkitystä kantavina teksteinä, visuaalisina diskursseina, jotka tuottavat kulttuurisia merkityksiä ja luovat sosiaalista todellisuutta.

Tarkastelen jermukuvia genrenä armeijan virallisen ja epävirallisen organisaation leikkauspinnassa. Ne näyttäytyvät sosiaalisena erontekona upseeriston ja rintamamiesten välillä, vastakulttuuriksi luokiteltavana kenttämuotina, joka syntyi osana rintaman sosiaalisia pienryhmiä. Ne rakentavat tietoisesti sotilasidentiteettiä ja osallistuvat välillisesti kansallisidentiteettien rakentamiseen.

Toisintaessaan maskuliinisuutta sekä epäviralliset että TK-kuvat rakensivat sotilasidentiteettejä sukupuolittuneessa sodassa⁹ ja osallistuivat nationalistiseen diskurssiin. Rintamayhteisö ja sitä ympäröivä kansallinen merkitysjärjestelmä tarjosivat kehyksen, jonka puitteissa sotilaat antoivat sodalle merkityksen.¹⁰ Sotakuvat osallistuivat tähän diskurssiin tarjoten miehen mallin, johon samastuessaan rintamamiehet saattoivat kokea sodan kansallisena miehuuskokeena. Sankaristereotypiaa purkavat kuvat saattoivat tarjota purkautumistien kuormittaville kokemuksille ja osallistua siten eheyttävän identiteetin rakentamiseen.

Valokuvatutkimus on Suomessa verraten nuorta, ja artikkelini osallistuu diskurssiin sen metodologisista reunaehdoista¹¹ pohtimalla kuvan, todellisuuden ja tulkinnan suhdetta. Sodan ajan valokuvien mieskuvan tutkimus valottaa osaltaan maskuliinisuuden, emootioiden ja poliittisten ideologioiden leikkauspintaa ja valokuvan käyttöä sosiaalisten identiteettien rakentamisen välineenä. Sota-ajan valokuvien välittämän viholliskuvan¹² tutkimisen rinnalla suomalaisia sotakuvia ei ole tutkittu siltä kannalta, millaista maskuliinisuutta ja sankaruutta kuvat rakensivat¹³, mikä linkittyy saksalaiseen heroismitutkimukseen¹⁴ sekä kansainvälisesti ajankohtaiseen sodan, väkivallan ja sukupuolen tutkimukseen.¹⁵

Lähdeaineistona käytän keräämiäni rajajääkäreiden yksityisiä valokuvakokoelmia (yli kahdenkymmenen rajajääkäriin yli 2000 kuvaa), Rajamuseon ja Lapin maakunta-arkiston kokoelmia sekä rajajoukkoja koskevia TK-kuvia Puolustusvoimien SA-kuva-arkistosta. Sekundääriaineistona käytän vuonna 2023 tekemiäni kahden elossa olevan rajajääkäri veteraanin haastatteluja.¹⁶ Rajajoukkoihin rajaaminen antaa yhtäältä metodologisen mahdollisuuden tutkia tiedettyjen henkilöiden kuvia, toisaalta sodan ajan rajajääkäreiden erityispiirteitä.

Jatkosodan ajan rajajoukot koottiin RVL:n kantahenkilökunnasta ja täydennettiin määrävahvuuksiin rajaseudun reserviläisistä, mutta myöhemmin muualtakin Suomesta. Ne tunnettiin suorituskykyisinä joukkoina, jotka komentajat ottivat mielellään alaisuuteensa.¹⁷ Niitä voidaan pitää Puolustusvoimien (PV) joukko-osastoyksiköistä poikkeavina, sillä niissä kantahenkilökunnan osuus oli tavallisia yksiköitä suurempi. Kokoonpanon ja sen myötä korkeamman koulutustason ja koheesion, suorituskyvyn ja operatiivisen käytön sekä näitä seuranneiden itseymmärryksen ja maineen perusteella niitä voidaan tarkastella tietyssä määrin erikois- tai eliittijoukkoina, joiden tutkimus on ollut suomalaisessa sotilassosiologiassa marginaalista sen keskittyessä reserviläisjoukkoyksiköihin.¹⁸

Rajakomppaniat toimivat jatkosodassa hyökkäyksen keihäänkärkenä sekä niistä kootut rajajääkäripataljoonat (RjP) asemasodan aikana kenttävartioissa.¹⁹ Kesällä 1944 näitä käytettiin ratkaisutaisteluiden painopistealueilla²⁰ sekä vetäytyvien päävoimien suojaamiseen ja vastahyökkäyksiin ilman vuorottelua, mikä kasvatti tappiot suuriksi.²¹ Osa niistä osallistui vielä Lapin sotaan.²²

Metodina sovellan Olli Kleemolan²³ tavoin saksalaisen historioitsija Rainer Wohlfeilin muunnelmaa Erwin Panofskyn ikonografis-ikonologiseen tulkintamalliin perustuvasta PWD-mallista:

ensimmäiseen vaiheeseen kuuluu kuvan avainkohtien kuvailu ja ulkoinen lähdekritiikki, toiseen tulkittavan kuvan teeman etsintä ja kolmanteen kuvan merkityksen etsiminen historiallisena dokumenttina eli vastaaminen kysymykseen, miksi kuva on otettu ja miksi sen teema esitetään juuri kuten se esitetään. Johtopäätösten kannalta relevantein on kuvan linkittämisen osaksi historiallista narratiivia.²⁴

Saksalaisen taide- ja kulttuurihistoriallisen suuntauksen mukaisesti²⁵ keskityn yksittäisten sotilaiden valokuvakokelmiin kompleksisina medioina, joissa elämäkerralliset ja yhteiskunnalliset narratiivit, yksityinen ja julkinen risteävät²⁶, mikä kehittää kuvien tulkinnan metodia kontekstuaaliseen suuntaan.

Sotakuviissa jermuilu sotilaskurin ja sotilasstereotypian haastajana

Kuva 3. Rajamuseo: 3267.002.

Kuvassa 3 kuvan omistanut RjP 4:n lääkintäaliupseeri ja neljä muuta sotilasta poseeraavat talvella Syvärin sillanpäässä, kolme lumipuvuissa. Kaksi istuu kelkassa ja kolme seisoo takana. Etummainen osoittelee nauraen etuoikealle konepistoolillaan, ja kuva edustaakin aseveliposeerausta ase kädessä. Sekä aseella tähtäilijä että takarivin korpraali tai aliupseeri ovat asetelleet karvalakkinsa aivan vinoon takaraivolle, mikä signaloi tietoista jermuulua.

RjP 1:n vänrikin albumissa sodan hyökkäysvaiheeseen ajoittuvia dokumentaarista arvoltaan merkittäviä epävirallisia kuvia on kymmeniä. Kun Moskovan rauhan (13.3.1940) raja on ylitetty Joutsenon Konnunkylässä, kuusi sotilasta asettui kuvaan rajapaalun 1/169 eteen (kuva 4). Neljällä on kypärä, yhdellä kenttälakki ja yksi on paljain päin, kaikilla asetakin kaulus auki. Kuva on otettu tauolla, mutta sotilaat eivät ole tunteneet tarvetta poseerata saavutetun rajapyykin merkiksi säntillisesti pukeutunutta voitokasta ryhmää sotilaallisesti seisaallaan esittäen, vaan he istuskelevat tai makailevat rajapaalujen edessä kaulukset auki, tyytyväisin ilmein.

73

Kuva 4. Rajamuseo 1226.098.

TK-kuvienkin esittämä sotilaan muotokuva on stereotypiaa moniulotteisempi, sillä Suomessa TK-kuvaajia ei ohjeistettu propagandisteiksi kuten Saksassa vaan tehtävänä oli myös dokumentoiminen.²⁷ Kuvien jermut ovat rakentaneet osin idealisoidun stereotypian rinnalle toisenlaista sotilaan muotokuvaa samalla luoden diskurssia siloposkisuudesta asettuessaan sen vaihtoehdoksi. Ideaalia voisi edustaa suomalaisen sotilaan valppautta²⁸ kuvastava TK-kuva (kuva 5).

Upseeriston keskuudessa jermu-käsitteeseen yhdistettiin asemasodan aikana lukuisia negatiivisia ominaisuuksia, kuten vastustushenkeä ja pinnausta, etulinjassa juopumusta ja kaikenlaista kurittomuutta niin puheessa kuin käytöksessä, mikä käy ilmi Merivoimien Esikunnan kirjeestä

Kuva 5. SA-117504 Rajajääkärien kuulovartioita Kapujärvellä, Lempaala, sot.virk. G. Feldhoff.

Päämajan valistus- ja viihdytystoimistolle marraskuussa 1942. Huolena oli, että sanan käyttö johtaisi mielikuvaan, jossa kokeneelta sotilaalta ei edellytettäisi sa-manlaista kuria kuin nuorelta täydennysmieheltä,²⁹ taustalla näkyvällä sotilasorgani-saatiolle ominainen kriisitilanteessa perusteltu ehdottomuus: käskyjä joko totellaan tai ei.

TK-kuvaaja kapt E. J. Paavilainen otti jatkosodan aikana pari jermuaiheista kuvaa, joista toinen (kuva 6) ilmestyi *Suomen Kuvalehdessä* ja päättyi sieltä Työmies-savukkeiden mainokseen ja jopa ulkomaisiin lehtiin.

Kuva 6. SA-35542 ”Tyyppi” korpisodassa, Ontroseenvaarasta itään.

Kuvassa sotilas istuskelee asetakin kaulukset auki, lakki kallellaan, kivääri selässä ja Työmies-aski rintataskusta pilkistäen. Kuva kiinnitti valistusupseerien huomion ja johti eräänlaiseen jermujahtiin, joka kulminoitui kesällä 1943 siihen, että TK-miehiä ja rintamalehtien toimituksia kiellettiin käyttämästä jermu-sanaa, joka käskettiin korvata esimerkiksi sanalla 'rintamakarhu'. Pakinakokoelman *Me jermut* 1943 julkaissut Topi Törmä kiinnitettiin *Suomen Sotilas* -lehden vakinaiseksi pakinoitsijaksi sillä ehdolla, ettei hän käyttäisi jermu-sanaa.³⁰ Nimipakinassaan Törmä sanailee jermuista: “Jermu on hurja, kuriton, perhe-elämän piiriin soveltumaton, sanovat tädit. Ei pidä paikkaansa. Olemme peräti sävyisiä. [...] Emme silti ole sankareita, tavallisia jermuja vain.”³¹

Päämajan valistustoimiston päällikkö Yrjö Vasama ruoti jermuja valistusupseerien neuvottelupäivillä elokuussa 1943 väittäen sanan

vallanneen maan.³² Kannaksen Ryhmän komentaja Harald Öhquist tuomitsi jermu-sanan suorastaan suomalaiselle luonteelle vieraana, silti todeten siitä sorvatusun “Jahvetin” välityksellä suomalaisen etulinjamiehen kansanomaista nimitystä.³³

Mikäli jermuilu ymmärretään ohjesäännön vastaiseksi pukeutumiseksi, se oli toisessa maailmansodassa ylijäräinen ilmiö ja kuvastaakin länsimaaisissa demokratioissa vallitsevaa yksilönvapautta. Kansallissosialistinen Saksa oli totalitaarinen valtio, jonka sotapropagandaan kuului yhtä lailla ihannesotilaan muotokuva, jota edustamaan valikoitui paradoksaalisesti puoliksi juutalainen Werner Goldberg.³⁴ Saksassakin esiinnyttiin ohjesäännön vastaisesti kuvallisesti dokumentoiduilla marsseilla³⁵ sekä upseerien lytätessä lakkinsa kenttämuodin mukaisesti sivuilta ilmeisesti lentäjien lakkia jäljitellen.³⁶

Jermuilmio sosiaalisena erontekona ja vastakulttuurina

Rajamuseon kokoelmissa ilman kontekstittietoja esiintyvää kuvaa 1 voisi pitää propagandistisen TK-kuvan tietoisena vastakuvana ja poseeraajaa ”jermujen jermuna”. Aseella osoittaminen itsessään on eräänlaisen tabun rikkomista.

Diskurssianalyttiseen lähestymistapaan kytkeytyvä vallan käsite näkyy armeijan sosiaalisessa hierarkiassa ja yhteiskunnallisissa rakenteissa. Jermuilu voidaankin nähdä ”jätkien” eli kansalaissotilaiden toiseutena suhteessa ”herroihin” eli upseeristoon sekä näiden vaalimaan sotilasideaaliin, jolla on juurensa vallitsevan luokan kulttuuria edustaneen ns. valkoisen Suomen miesihanteessa.³⁷ Vaikka ”talvisodan ihme” yhtenäisti punaisen ja valkoisen Suomen eikä sen jälkeen voida puhua enää yksistään valkoisen Suomen miesihanteesta, käsitys homogeenisestä armeijasta on myytti. Upseeristo vaali sotia edeltävän Suomen miesihannetta uhrimieliseen³⁸, mistä rintamamiehet sanoutuivat osittain irti muun muassa kuvallisilla keinoin. Kleemola on pitänyt kuoleman kanssa leikitteleviä kuvia spontaanina vastareaktionä valistustoiminnan sankarikuoleman ihannoinnille³⁹, ja kuvissa jermuilu voidaan nähdä samanlaisena vastareaktionä propagandan sotilasihanteelle.

Rajanveto herroihin on ollut Suomessa tärkeä osa kansankulttuuria, joskaan jakolinjat ei ollut jyrkän dikotominen vaan jatkumon kaltainen.⁴⁰ Juha Mälkki on tarkastellut jätkien ja herrojen vastakkainasettelua 1920- ja 1930-luvun kansalaissotilas- ja ammattisotilasarmeijassa toiseutena, jossa toteutuu identifikaatiossa olennainen ”meidän” ja ”muiden” määrittely.⁴¹ Puhun jäljempänä hänen tavoin ammattisotilasta virallisen ja kansalaissotilasta epävirallisen organisaatiokulttuurin edustajina.

Nationalismi hyödyntää (objektiivisen tai subjektiivisesti koetun) samanlaisuuden käsittävää kollektiivisen identiteetin konseptia ja on emotionaalisesti ladattu kuviteltu käsitys yhteenkuuluvuudesta.⁴² Kollektiivisen identiteetin voidaan katsoa perustuvan jaettuihin narratiiveihin. Ammattiupseerin kantama sotilasidentiteetti kytkeytyy kansalliseen ihannekuvaan sotilashyveistä ja urheudesta⁴³, jota myös TK-kuvien osittainen ihannesotilas heijastaa. Tarkastelen tätä ihannekuvausta purkavaa jermuilmua armeijan virallisen ja epävirallisen kulttuurin leikkauspinnassa tapahtuvana yhteentörmäyksenä mutta myös vuorovaikutuksena.

Vaikka armeijasta muodostui Suomen yhdistänyt ”talvisodan ihme”⁴⁴, josta tuli jaettu narratiivi, ei luokkajakaisuus luonnollisestikaan kadonnut armeijasta ja rintamamiesten ja upseerien vastakkainasettelu suhteessa jermuilmuun asettuikin tähän kontekstiin. Kesä- ja revanssisotaan lähdettiin osin talvisodan hengessä, mutta asemasodan aikainen jermuilu sosiaalisena erontekona haastaa käsitystä armeijan yhtenäisyydestä. Se osoitti säröilyä jo Tarton rauhan (1920) rajan ylityksessä sekä etenkin sodan pitkittyessä monivuotiseksi asemasodaksi. Vanhan rajan ylityksen myötä sodasta tuli monen rintamamiehen näkökulmasta laajalti oikeutetun revanssisodan asemesta ”sotahullujen kiihkoilijoiden ja suur-Suomi-ideologien” masinoima herrojen sota. Asemasotavaiheeseen joulukuulta 1941 aina suurhyökkäykseen 9.6.1944 liittyi monenlaisia lieveilmiöitä, joista epävirallisissa kuvissa näkyvä jermuilu signaloi armeijan sisäistä heterogeenisyyttä. Vaikka jermukuvat indikoivat säröä armeijan virallisen ja epävirallisen kulttuurin kohtauspinnalla, ”talvisodan ihme” toistui ”jatkosodan ihmeenä” kovissa torjuntataisteluissa, joskin narratiivit joukkojen mentaliteeteista ovat ristiriitaisia.⁴⁵

Jätkien ja jermujen toiseutta rakensivat yhtäältä (toimisto)upseerit tuomitsemalla jermuilmun, toisaalta rintamamiesryhmä itse irtisanoutumalla näiden vaalimasta sotilasihanteesta sekä osoittamalla vastahankaisuutta⁴⁶ kenties kulttuurivaikutteiltaan vieraaksi, Saksan ja Tsaarin armeijasta periytyväksi miellettyä armeijakuria⁴⁷ kohtaan. Upseeriston ja miehistön vastakkainasettelun kohdalla on muistettava, että ainakin kulttuurisen narratiivin mukaan näillä oli poikkeuksellisen hyvät välit ja Suomessa

luokkaerot olivat lievempiä moniin muihin Euroopan maihin verrattuna. Silti kasarmikurin edellyttäminen kenttäolosuhteissa saattoi kärjistyä sodan aikana jopa väkivallaksi tai sen uhaksi, vaikka tapauksia ei aina kirjattu asiakirjoihin; toisaalta yhteentörmäys oli tuotettu jo rauhanajan rakenteissa.⁴⁸

Jermuilmio oli olemassa kuvaamisesta riippumatta, ja jermukuvat sekä heijastavat että rakentavat todellisuutta. Ne rakentavat stereotypian rinnalle toisenlaista mieskuvaa ja heijastavat ”tosimiesten” oloja etulinjassa siloposkisten ”herrojen” asemesta. Välittömästi sotia edeltävänä sekä sotien aikaan Suomi oli vielä voittopuolisesti agraariyhteiskunta, jonka luokkakajakoisuutta ja jakoa kaupunkiin ja maaseutuun kuvaa esimerkiksi monista ajan elokuvista tuttu näky, ylioppilas valkolakki päässään kesänvietossa maaseudulla. Sisällissodan jakolinja syvensi sotaa edeltävän maaseudun ja kaupungin vastakkainasettelun 1920–30-luvun ”valkoisen” agraarin ja ”punaisen” teollisen vastakkainasetteluksi⁴⁹; lisäksi dikotomiaan ylempään sosiaaliluokkaan kuuluvan kaupunkilaisen ylioppilaan. Upseerin asema liitettiin aikakaudella eliitin etuoikeudeksi⁵⁰, mikä loi jakolinjan kansalais- ja ammattisotilasarmeijan välille.

Kuva 7. Rajamuseo 3269.054.

Kuvat ovat intertekstuaalisia ja viittaavat paitsi kuvien ulkoiseen todellisuuteen, myös toisiin kuviin. Kuvissa lakki vinossa ja asetakin kaulus auki esiintyminen vaikuttaa kenttämuodilta, johon Työmies-askin mainos asemasodan alussa on kenties antanut kimmokkeen. Kuvassa 7 RjP 8:n lohkolta Vienasta luutnantti ja toinen sotilas poseeraavat kivellä lakit vinossa piippu suussa naureskellen. Työmies-mainoksen Teodor Väisäsen tavoin sotilaat istuvat lypsyssä reppu selässä ja lakki

TK-kuvaajien kuvaa suomalaisesta sotilaasta voidaan pitää annettuna ja epävirallisten kuvien kuvaa itse määriteltynä identiteettinä⁵¹, joskin kuvakulttuurien välillä oli dikotomian purkanutta ristiliikennettä sekä kuvien alkuperässä että teemoissa.⁵² Kun kuvia tarkastellaan diskursiivisina käytänteinä, edustavat TK-kuvat normatiivista diskurssia ja tätä vastaan protestoivat epäviralliset kuvat vastakulttuuria, jossa ne huumorin, satiirin, parodian ja ironian keinoin signaloivat sotilaan vapautta ja itsenäisyyttä.⁵³ Yhtenä jermukuvien ja muiden humorististen sotakuvien tulkintakehyksenä voisikin olla bahtinilainen karnevalismi siinä missä ne haastavat valta-asetelmia sekä vastustavat vallitsevia visuaalisia diskursseja parodian keinoin.⁵⁴

Kuva 8. Rajamuseo 1227.054 ”Rajakersantti Lauri Ruuskanen oli porukassani toisen puolijoukkueen johtaja. Tässä hyökkäysvaunuromun tornissa.” Albumin omistanut vänrikki Särkisilta.

vinossa; piipun polttelu yhdistää kuvan myös semanttisesti tupakkamainokseen. RjP 1:n aseisiin Lempaalaan sijoittuva kuva 8 näyttää puolestaan kuin Väisäsen hyökkäysvaunussa: rajakersantti poseeraa takinkaulus auki ja lakki huomattavan vinossa takaraivolla tupakkaa poltellen.

Tällaiset kuvat toisintavat Työmies-mainoksen kantamia merkityksiä omapäisestä suomalaisesta korpisoturista, joka ei taivu vihollisen muttei myöskään upseerin edessä. Sotilasslangin käytön tavoin⁵⁵ tällaisten kuvien ottamisen ja levittämisen funktio on voinut olla kollektiivisen sotilasidentiteetin vahvistaminen. Se näyttäytyy yhtäältä sosiaalisena erontekona (valistus)upseeristoon nähden ulossulkemisen myötä, toisaalta ryhmäyhteenkuuluvuuden ilmaisuna; lisäksi kuvilla on voinut olla terapeuttilinen funktio turhaumien purkamisessa.

Virallisen asevoiman ylätasen henkilöt mielsivät yleisesti lujan ulkoisen kurin parantavan joukkojen taistelukykyä, kun taas epävirallisen organisaatiokulttuurin edustajat saattoivat pikemmin kokea sen heikentävän sitä.⁵⁶ Päämajan valistustoimiston lanseeraamaa jermujahtia voidaan pitää jonkinlaisena ylilyöntinä, joka kuvastaa juopaa valistusupseeriston ja miehistön välillä sekä toimistoupseerien kyvyttömyyttä samastua rintamamiesten todellisiin tunteihin.

Jermuposeeraukset albumien visuaalisissa narratiiveissa

Talvisodan ikonisessa TK-kuvassa (kuva 9) ruokkoamattomat, uupuneet miehet seisovat rivissä Kollaalla⁵⁷ joulujumalanpalveluksessa 24.12.1939. Jermuilu kenttämuotina on mahdollisesti saanut esikuvansa talvisodan kovista torjuntataisteluista, joiden aikana ei ollut liiemmin mahdollisuutta

Kuva 9. SA-2606 Jumalanpalvelus Saharan kaubun komppaniassa. Kollaanjoki 1939.12.24.

siistiytymiseen. Kuva on osa kuuden kuvan sarjaa, joista yksi julkaistiin Suomen Kuvalehdessä 13.1.1940 ”Jumalan avulla jumalattomuutta vastaan” -otsikoidulla aukeamalla kuvatekstillä ”Niin sodan kuin rauhan toimissakin on Suomen kansa kautta aikain turvautunut Korkeimman apuun. Kenttäjumalanpalvelus, joita radion välityksellä hartain mielin kuuntelee koko rintamantakainenkin kansa.”

Kyseisten Kollaa-kuvien käytöstä sota-ajan lehdistössä ei saa tietoa tutkimatta asiaa lähetyksistä, mutta kyseisiä kuvia ei enää julkaistu ainakaan Suomen Kuvalehden joulunumeroissa välirauhan aikana 1940 eikä sotajouluna 1941 ja 1942. Kuvia kuitenkin luultavasti jaettiin varsin laajasti, olihan TK-toiminnan tarkoituksena saada aineistoa julkisuuteen⁵⁸, jos toki myös tuottaa jatkuvasti uutta materiaalia. Koska kuvalehdet olivat ennen television yleistymistä ensisijainen media⁵⁹, voidaan olettaa, että kuva on ollut laajasti tunnettu jo jatkosodan aikana, vaikka ikoniseksi se lienee noussut sodan jälkeen.

Suomen Kuvalehden ja Työmies-askin mainokseen nostettu kiistely jermukuva lienee palvellut ilmiön leviämistä jonkinlaiseksi muoti-ilmiöksi rintamamiesten keskuudessa. Osansa ilmiön syntymekanismissa saattaa kuitenkin olla Kollaan kenttähartauskuvissa, jotka TK-kuvina voidaan katsoa osaksi nationalistista diskurssia ja joissa rintamajermut näyttäytyivät esikuvina. (Valistus)upseeriston näkökulmasta jermu-käsite sisälsi kaiken negatiivisen suomalaisesta sotilaasta, jopa eräänlaista antisankaruutta, mutta ryhmän sisältä katsottuna se käsittääkin positiivisia elementtejä ja on osa epävirallisen organisaatiokulttuurin edustajien sotilasidentiteettiä, ei sen vastavoima.

Ville Kivimäki on tutkinut sitä, mitkä sosiaaliset, ideologiset ja yhteiskunnalliset tekijät auttoivat sotilaita muovaamaan sotakokemuksista mielen eheyttä ylläpitävän kokemuksen. Vaikka rintamamiehet sanoutuivat hänen mukaansa irti valistusupseerien ja sotilaspastorien pateettisesta propagandaisänmaallisuudesta⁶⁰, isänmaallisuus oli heille syvä, henkilökohtainen arvo ja aseveljeys tarjosi parhaimmillaan liki uskonnollisia kokemuksia.⁶¹ Kollaa-kuvan tapaiset TK-kuvat tarjosivat rintamamiehelle kohteen itseidentifikaatiolle näyttäen miehisen kunniatehtävän sodassa, kotien ja naisten suojelemisen.⁶² Miehen saappaisiin astuminen auttoi sotakokemuksen merkityksellistämässä, ja jermun ulkoinen olemus toi siihen omakohtaisuuden aspektin.

Kuvaamisen kohteena oleminen saa ihmisen ”tekeytymään kuvaksi” ja korostamaan itseymmärryksen keskeisiä piirteitä.⁶³ Valokuvan henkilö esittäytyy sekä itselleen että muille, ja ruumiin ja sukupuolen kokemus manifestoidaan kuvissa.⁶⁴ Tätä voidaan soveltaa useassa albumissa, etenkin RjP 2:n ”Erkin” albumissa toistuvasti esiintyvään jermuun, rajaylikersantti (30.4.1942 rajavääpeli) Kaarlo ”Kalle” Ohvoon. Kuvassa 2 hän poseeraa talvella kenttävartiossa. Kuvan takana on käsin kirjoitettu teksti ”Erkille 25.6.42 Kalle Lempaalassa”⁶⁵ ja leima ”Oy Foto Ab 1942 Tampere”. Silmiinpistävä parransänki ja provokatiivisen vinoon asetettu karvalakki todistavat tietoisesta jermuposeerauksesta.

Kalle Ohvo poseeraa kaikissa hänestä löytyneissä kuvissa jermuna⁶⁶, joten sen voi katsoa olleen osa hänen sotilasidentiteettiään. Kuvien välittämät merkitykset ovat osin myös tahattomia, eikä yksiselitteistä totuutta kuvien takana vallinneesta todellisuudesta voi tavoittaa.⁶⁷ Ohvo näyttää kuitenkin katsovan kameraan aina itsetietoisena. Nationalismiin olennaisesti kuuluneet kunniamerkit loistavat albumeissa poissaolollaan, mutta Ohvo on kuvauttanut itsensä jopa ”paraatipuvussa” M36 kunnostautumis- ja kunniamerkeissä lakki liioitellun kenossa. Hän kantaa kaikissa yksityisistä albumeista löytyneissä kuvissa jermun tunnusmerkkejä, mikä kertoo siitä, että hän haluaa tulla nähdyksi ja muistetuksi sellaisena: ”Katsokaa, tässä minä olen, tällainen jermu!”

Kymmenet kuvat hänestä kielivät siitä, että hän on ollut pidetty toveri ja kuvauskohde. Kuvista syntyy mielikuva, että hän oli sosiaalisen ryhmän keskushahmo, joka sai muut jermuiluun mukaan. Jos

jermukuvia tarkastellaan omana sotakuvien genrenään, niiden syntyyn onkin voinut vaikuttaa konformistisuuden paine.

Neljässä muussa ”Erkin” albumin kuvassa Ohvo jermuilee kahden aseveljen kanssa. TK-kuvat toimivat mallina epävirallisten kuvien teemoille ja näkökulmille⁶⁸, ja koko albumisivu (kuva 10) edustaakin tietoisia poseerauksia ja siten myös dokumentoi tällaisista lavastuksista. Vasemmassa ylälaidassa kolme lumipukuista miestä tähtäilee kivääreillä metsikköön lavastetun oloisesti, takaapäin kuvattuina. Vasemmassa alalaidassa he poseeraavat nauraen rivissä hangella, oikeassa alalaidassa ilman lumipukuja; karvalakit vinossa, Ohvo lakki tunnusmerkkisesti takaraivolla.

Oikean ylälaidan kuvassa he marssivat lumipuvuissa jonossa kohti kameraa. Muita lyhyempi Ohvo marssii keskellä ja on ottanut nahkahansikkaiden lisäksi karvalakkinsa käteen paljastaen pitkän pystytukan; ilme on karski. Etummaisella on myös huomattavan pitkä tukka ja karvalakki työnnettynä hupun alla takaraivolle. Hän kantaa kivääriä ja reppua kuin miehet olisivat tulossa partiosta, mutta ilmeessä on hiven huvittuneisuutta ja askelluksessa lavastuksellisuutta. Tämäntyyppisten kuvien voi sanoa imitoivan mutta myös parodioivan TK-kuvia ja niissä esitettyä sankaruutta.

Kuva 10. Rajamuseo 3263.086.

Välähdyksenomaisista kuvista ei voi tulkita sotilasidentiteetin kaikkia aspekteja⁶⁹, ja pidänkin kuvia kurkistusikkunoina sotilaiden kokemusmaailmaan. Kleemolan mukaan myöskään epäviralliset kuvat eivät kerro sodan todellisuudesta sinänsä vaan esittävät siitä luotuja illusioita.⁷⁰ Toisaalta ne myös vain dokumentoivat; sotilaat tulivat kuvaan sellaisina kuin sattuiivat olemaan. Vaikka kuvat ovat vain representaatioita todellisuudesta⁷¹, niihin sisältyy aina myös intentioista riippumatonta satunnaista tai dokumentoivaa ainesta,⁷² ja kuvien tietoinen sekä tahaton sisältö käyvätkin historiantutkijan näkökulmasta vuoropuhelua. On mahdotonta sanoa, esiintyivätkö sotilaat kuvaustilanteen ulkopuolella näin jermuina vai aiheuttivatko konformistisuuden paine ja kenttämuoti sen, että lakki kuului työntää vinoon kameran edessä. Koko ”Erkin” albuminsivua sävyttävä lavastuksellisuus kertoo siitä, että jermuilukin oli eräänlaista performanssia.

Postmodernista narratiivisesta, performatiivisesta identiteetikäsityksestä⁷³ puhuttaessa pitää muistaa, että 1940-luvun ihmisen kokemusmaailma on varsin kaukana nykyihmisen mielenmaisemasta.⁷⁴ Butlerilaisen sukupuoliteorian mukaan sukupuoli on kuitenkin aina sosiaalisia esityksiä, performatiivisia suorituksia.⁷⁵ Lisäksi jermuposeeraukset kielivät valokuvan merkityksestä identiteetinrakentamisen välineenä jo sota-aikana, ennen kulttuurimme visuaalista käännettä.

Narratiivisen lähestymistavan avulla yksittäisiä albumeja voidaan tarkastella kertomuksina, joissa mikro- ja makrohistoria limittyvät henkilökohtaisten elämäntarinoiden suhteutuessa kulttuurisiin kertomuksiin. TK-kuvista mallia ottaneet epävirallisten kuvien sankariposeeraukset toisintavat sota-ajan kulttuurisia konventioita, mutta purkavat sotilasstereotypiaa, kun lavastettuihin kuviin ujuttautuukin joukko jermuja. Yksittäisten albumien tarkasteluun kiteytyy humanistin perimmäinen pyrkimys ymmärtää ihmistä: mitä näille ihmisille tapahtui, kun he joutuivat kesken nuoruuttaan tai perhe-elämäänsä temmatuiksi sotaan?

Toisin kuin monet, symbolisestikin fragmentaariset irtokuvakokoelmat, tuntemattoman ”Erkin” 125 sotakuvan albumi muodostaa ehyen narratiivin, jossa juonellistuvat alku, keskikohta ja loppu. Koko albumia sävyttää tietynlainen huumori, mutta se voidaan lukea myös kehitystarinana hyökkäysvaiheessa haavoittuneesta, sotasairaalassa lottien kanssa hassuttelevasta sotilaasta kypsäksi rintamamieheksi. Kenttäarmeijassa palvelleilla kansalaissotilailla olikin sodan jälkeen takanaan usean vuoden sisäistetty ymmärrys sotilasorganisaatiosta⁷⁶, mutta yksittäisen albumin tarkastelussa keskiössä oleva sotilasidentiteetin syntyprosessi on luonnollisesti yksilöllinen ja syventyy yksilön omassa aikakehyksessä.⁷⁷ Samalla sotilaat kantavat mukanaan maskuliinisuuden ja sotilasidentiteetin rakentumiseen vaikuttavia rauhanajan identiteettiensä eri puolia, kuten luokkaeroja.

Mitä jermukuvat kertovat rintaman sosiaalisista suhteista

Rintama muodosti pienenisyhteiskunnan, joka koostui kokeneista sotilaista ja nuoremmista sekä vanhemmista täydennysmiehistä. Varsinkin nuoriin ikäluokkiin nähden kokeneemmat sotilaat omaksuivat ylemmydentuntoisen asenteen⁷⁸, kuten missä hyvässä sosiaalisessa ryhmässä. Jermuili liitettiin upseerien esiintuomassa huolessa sotakokemukseen⁷⁹, joten se oli ikään kuin kauan rintamalla palvelleiden sotilaiden yksinoikeus.

Kyseinen Kalle Ohvo oli yksikössään taistelijana arvostettu⁸⁰, mikä saattoi osaltaan motivoida hänen haluaan esiintyä varsinaisena jermuna. Hän esiintyy jermuna jopa pataljoonankomentaja majuri Avelan puukantisessa albumissa (kuva 11). Lähikuvassa tuuli tuivertaa nauravan sotilaan paljasta tukkaa, ja kuvan päälle mahdollisesti Avela itse on kirjoittanut ”Myrskyn kourissa”. Huomattavan pitkä parransänki ja tukka todistavat tietoisesta jermuasenteesta.

Samasta ilmiöstä kertovat myös Avelan albumissa toistuvat ”Erkin” albumin lavastettu marssikuva ja kuva jermuista vierekkäin lumipuvuissa, Ohvo keskellä (kuva 12). Kuvan päälle kirjoitettu teksti ”jees 3 hunskelia” on kuin 1910 syntyneen komentajan toverillista rakkautta sotilaitaan kohtaan kuvastava hellittelynimi.

Valistusupseerit pyrkivät kieltämään liiallisen veljeilyn upseeriston ja miehistön välillä ⁸¹, mutta jatkosodassa ainakin alemmilla rintamaupseereilla oli usein epämuodolliset suhteet alaisiinsa. Toimiminen sodan aikana kansalaissotilaiden parissa johtikin pitkittyessään siihen, että ammattisotilaat

Kuva 11. Rajamuseo 3728.132.

alkoivat ”ajatella, kuten miehen-sä”, ja huonoimmillaan yhteydet johtoportaan heikkenivät. ⁸² Toisaalta tämä ilmensi suorituskyvyn kannalta välttämätöntä organisaation mikrotason vuoro-vaikutusta. ⁸³

Ohvon jermukuvan päätyminen pataljoonankomentajan albumiin indikoi komentoportaan hiljaista hyväksyntää ainakin kyseisen sotilaan jermuilulle. Taustalla ovat voineet vaikuttaa niin etulinjan hierarkiaportaiden lähentyminen, Avelan henkilökohtaiset ominaisuudet, rajajouk-

Kuva 12. Rajamuseo 3728.085.

kojen erityispiirteet kuten kyseisen jermun asema kanta-aliupseerina sekä sotilasmaine. Tällöin jermuilu ei ole näyttäytynyt hänen kohdallaan upseeristonkaan näkökulmasta negatiivisena, sotilastehtävää vaarantavana kurittomuutena vaan pikemmin positiivisena elementtinä. Myös Pipping yhdistää komppaniensa jermuulun toiminnallisuuteen ja taistelutahtoon. ⁸⁴

Samanlaista tarinaa kertoo RjP 1:n sotamiehen lumettomaan aikaan otettu kuva (kuva 13), jossa kuusi

Kuva 13. Rajamuseo 3265.134.

sotamiestä ja kapteeni poseeraavat maastossa väsyneen ja tyytyväisen oloisina, yksi puuhun nojailen. Kolmantena vasemmalta seisoo albumin omistaja konepistooli kädessä asetakin kaulus auki ja lakki huomattavan vinossa. Toisellakin konepistoolimiehellä on kaulus auki ja kaikilla lakki enemmän tai vähemmän vinossa; jopa viikkäs kapteeni esiintyy lakki vinoon työnnettynä. Kuva ajoittuneen sen albumissa sijainnin perusteella Moottoroitu partisaanintorjuntaosasto Tiitolan Lapin komennukselle⁸⁵, jolle albumin omistaja osallistui 15.7.1943–22.2.1944.

Kapteenin esiintyminen valokuvassa sotamiesten tavoin lakki vinossa kuvastaa ryhmäyhteenkuuluvuutta ja upseeriston etulinjassa toimivan portaan vuorovaikutusta miehistön kanssa: työntäessään lakin vinoon kapteeni ei signaloi vain kovuutta vaan kuulumistaan ryhmään. Pataljoonankomentaja Avelakin esiintyy albuminsa kuvassa lakki huomattavan vinossa upseerien neuvottelussa.

Kuvat kertovat siitä, miten jermuilmiö syntyi komppanian pienryhmissä ja keittoporukoissa⁸⁶ heijastaen sotilaiden itseymmärrystä. Kun tarkastelemme sotakuvia, tarkastelemme sosiaalista toimintaa, joka on vaatinut vähintään kaksi läsnäolijaa: kuvaajan ja kuvatun. Kuvien jakamisen myötä toiminta laajentuu kuvaushetken ulkopuolelle ja katsojiin. Vaikka kyseessä ovat niin sanotut näppäilykuvat⁸⁷, ”Erkin” albumisivun neljän poseerauskuvan sarjasta voidaan päätellä, että kuvaustilanne on ollut sosiaalisesti sekä hupia tuottava että jollakin tapaa sotilasidentiteetin ja muistojen rakentumisen kannalta tärkeä, kun sotilaat ovat vaivautuneet näihin lavastuksiin.

RVL:n kanta-alipäällystöön kuuluneen rajavääpeli Ohvon jermuilun ei voi välttämättä sanoa edustaneen epävirallisen ja virallisen organisaation vastakkainasettelua (jossa Ohvo edustaa jälkimmäistä) vaan pikemmin performoivan rintamakokemusta huumorin keinoin. Samoin kuva 1 ”jermujen jermusta” edustaa rintamahuumoria, jonka avulla käsiteltiin muun muassa kuolemanpelkoa⁸⁸ ja jolla on voinut olla katarttinen vaikutus rintamamiehille sodan raadollisessa todellisuudessa. Jermuilu on tarjonnut tietynlaista irtiottoa sodasta, jossa miehet joutuivat elämään vuodesta toiseen arkeaan. Omaleimainen huumori on tyypillistä myös rauhanajan armeijalle.

Ohvo saattoi olla jermuna ihailtu myös, koska hän edusti RVL:n kantahenkilökuntaa. Sota-aikana (kansalaissotilasta edustaneen) Pippingin mukaan PV:n kantahenkilökuntaan kuuluvia pidettiin kurin suhteen ankarampina ja sotilaallisesta esiintymisestä tarkempina varuskuntataustan vuoksi ja reserviläiset puolestaan suhtautuivat heihin halveksivasti.⁸⁹

RVL:ssa tilanne oli nähdäkseni erilainen: rauhan aikana kantahenkilökuntaan kuuluvat eivät työskennelleet pääsääntöisesti varuskunnissa – varusmieskoulutusta annettiin RVL:ssa vuodesta 1919 Lapissa⁹⁰ ja vuodesta 1923 Onttolassa⁹¹ – vaan käytännönläheisissä rajojenvalvontatehtävissä, josta he toivat hyvin soveltuvan tietotaitonsa etulinjaan. Muistitietoaineiston perusteella täydennysmiehet kokivat tullessaan rajamiesten hyvään oppiin eikä omasta yksiköstä haluttu pois vaan siihen samaistuttiin

MAINOS

TÄMÄ ON TARINA, JOTA EI SAA UNOHTAA

MUISTI.ORG

voimakkaasti.

Tämä kuvastaa sotilassosiologiassa käytetyin käsittein hyvää yksikköhenkeä, joka näkyy ylpeytenä joukosta.⁹² Ryhmäkiinteyks on suoraan verrannollinen joukon suorituskykyyn.⁹³ Koska kollektiivisen identiteetin ja ryhmäkiinteyden kohdalla on kyse limittäisistä ilmiöistä tai samasta ilmiöstä käsitteellistettynä kahdella eri tavalla, voidaan ajatella rajajääkäreiden vahvan identifikaation viiteryhmänsä vaikuttaneen myönteisesti myös joukon suorituskykyyn.

Yhteiset jermuposeeraukset kuvastavat rintamamiesten aseveljeyttä ja huumoria, jotka ovat olleet rintamaoloissa kantavana voimana vahvistaen ryhmäkiinteyttä. Jermuilu ei näyttäydä Ohvon sotapolun ja kuvien valossa joukon suorituskykyä väistämättä laskevana kaikenlaisena kurittomuutena vaan jopa ryhmäkiinteyden vahvistamisen kautta epäsuorasti joukon suorituskykyä kasvattavana tekijänä. Toki johtopäätökset lepoheikinä otetuista jermukuvista joukkojen suorituskykyä kasvattavana tekijänä ovat pitkälle meneviä, mutta myös Pipping on katsonut jermuilon kasvattaneen taistelutahtoa lujittamalla komppanian epävirallista rakennetta, vaikka sotilaat tällöin toisinaan irtisanoutuivatkin virallisen normijärjestelmän käskyistä.⁹⁴

Rajajääkärit sotakuvien korpisotureina ja jermueliittinä

Historiikeissa ja muistitietoaineistossa korostettu rajamieshenki vaikuttaa ulottuneen rajajääkäripataljoonissa miehistön, aliupseeriston ja upseeriston läpi yhdistävänä tekijänä, mitä kuvastavat nauravan rajajermun kuva pataljoonankomentajan albumissa, miestensä kanssa lakki vinossa poseeraava korpikapteeni sekä kuvaukset aliupseeriston ja upseeriston toisiaan arvostavista väleistä.

Lukuisat rajajoukoissa palvelleet upseerit tekivät myös sodan jälkeen pitkän virkauran RVL:ssä kohoten aina sen johtotehtäviin. Toki muistot saattavat värittyä nostalgisesti, mitä vahvistaa haastattelemiä veteraanien aktiivinen osallistuminen asevelitapaamiseen 1990-luvulta alkaen eli aseveljeyden tärkeys osana identiteettiä.

Etulinjan kenttävartioiden kautta jermuilu asettuu myös rajajoukoille leimallisen korpisoturiuden ja honkaisten pirttien hengen⁹⁵ kontekstiin. Erityinen todiste jermun korpisotilaan arvostuksesta korkean upseeriston keskuudessa on RjP 8:ssä vänrikkinä palvelleen ja RVL:sta everstiluutnanttina eläköityneen upseerin kokoelmassa (kuva 14). Kuvassa jääkärikenraalimajuri

Kuva 14. Rajamuseo 3269.060.

Hjalmar Siilasvuo on tarkasta-massa joukkoja Vienan korvessa. Etualalla kymmenen sotilasta istuu hyväntuulisena nuotiolla, yksi puhuu seisaallaan sikaria polttelevalle kenraalille koko asetakki auki. Takalalla toinen sotamies puhuu mahdollisesti eversti Fagernäsin kanssa. Kuvasta henkiä konstailemattomuus, ja se purkaa sotilashierarkiaa. Mikäli kyseessä on TK-kuva, kuten vedoskoosta voisi päätellä⁹⁶, tämä lienee tarkoi-tuksellista ja jossakin määrin lavastettua mutta kertoo siitä, millaisena suomalaisen korpisoturien oli sallittua näyttäytyä jopa kenraalin silmissä.

Kuvasta puuttuvat kontekstiedot, mutta sen voidaan päätellä ajoittuvan hyökkäysvaiheeseen kesään 1941 Kiestingin suunnalle tai kesään 1942, jolloin Siilasvuota ei ollut vielä siirretty toimistotyöhön Helsinkiin. Kuvakokoelman omistaja ei kuitenkaan palvellut tuolloin vielä RjP 8:ssa vaan III armeijakunnan esikunnassa, joten kyseiset korpisoturit eivät välttämättä olleet rajajääkäreitä, joskin 25. (ev. Fagernäsin Ryhmä F:n alaisuudessa) ja 35. rajakomppania (evl. Jussi Turtolan Ryhmä J:n alaisuudessa) kuuluivat III AK:n alaisuuteen.

Jermuilmiöstä hahmottuu historiantutkijan kuvallisen diskurssin analyysissä kaksi aspektia, epävirallisten kuvien humoristinen jermuilu, joka on tilannesidonnaista sosiaalista hauskanpitoa ja kannanotto viralliseen armeijakulttuuriin, sekä suomalaisen sotilaan jermuus, joka on pysyvämpi ominaisuus ja oli jatkosodan alkupuolella tämän sekä Väisäsen kuvan nojalla propagandassakin käytetty näkökulma.

Jermukuvan ottaminen propagandamielessä kertoo toisaalta mikrohistoriallisten toimijoiden moneudesta, toisaalta ajallisesta muutoksesta. Nationalistista aatemaailmaa propagoivat upseeritkaan eivät olleet homogeeninen joukko. Kuten konstruktivistisessä yhteiskuntateoriassa katsotaan, ihmiset rakentavat itse yhteiskuntansa, joiden rakenteiden osia heistä tulee.⁹⁷ Siten nationalismi ei ohjannut deterministisesti ihmisiä vaan toimijat muovasivat ideologiaa, mikä toi sanomaan moniäänisyyttä.

84

Helena Pilkkeen antamien tietojen valossa jermujen paheksuminen alkoi lokakuussa 1942 ja kulmineitui sanan käytön kieltämiseen vuonna 1943.⁹⁸ Jermujahdin taustalla lienee vaikuttanut propagandististen pyrkimysten ohessa moraalinen yleinen höllentyminen asemasodan pitkittyessä ja Saksan sotaonnan kääntyessä, mitä sotakabinetti uumoili jo syksyllä 1942. Ajallinen muutos näkyi myös sotilaspastorien saarnateksteissä, joissa sodan tappiosta syytettiin asemasodan aikana vallinnutta joukkojen rappiota.⁹⁹ Rintamakurin höllentyminen sekä sen suhteen tiukentuneet vaatimukset voidaan molemmat nähdä reaktioina sodan pitkittymiseen.

Jermuilu ei sinänsä ollut rajajoukkojen erityispiirre – sitä esiintyi luultavastikin kaikissa rintamajoukoissa. Provokatiiviset jermuposeeraukset näyttäytyivät kuva-aineiston perusteella rajajoukoissa marginaalisena ilmiönä, joka kiteytyi tiettyjen keskushahmojen ympärille. Sen sijaan useiden albumien valossa vaikuttaa, että mikäli joukosta joku esiintyi erityisen reteästi kaulus auki ja lakki vinossa, kuului hän monasti RVL:n kanta-aliupseeristoon, kuten kuvassa 15. Tilannesidonnaisen jermuilun ohella tällaisten kuvien voidaan nähdä sisältävän jermuutta, jonka RVL:n kantahenkilökunta mahdollisesti mielsi osaksi sotilasidentiteettiään: korpisoturiuden ohella siihen sisältyi rajavartijauran tuomaa varmuutta, joka sai asettumaan kameran eteen muodikkaasti lakki vinossa kokemusta ja taistelukykyä signaloiden.

Toisessa kuvassa albumin omistanut vänrikki, luutnantti, kapteeni ja sotilaspastori poseeraavat ryhdikkäinä rinnakkain tyypillisessä upseeriston asevelikuvassa, mutta sekä vänrikin että kapteenin lakit ovat niin vinossa, että tämä vaikuttaa joko tietoiselta asettelulta tai tietoiselta välinpitämättömyydeltä ohjesääntöä kohtaan kameran eteen asetuttaessa.

Kun rajajoukkoja voidaan sotilaalliselta kannalta perustellusti tarkastella erikois- tai eliittijoukkoina, jermuilmiön esiintyminen niiden kuvissa rakentaa kuvaa eräänlaisesta jermueliitistä, mikä haastaa perinteistä käsitystä eliiteistä.¹⁰⁰ Rauhanaikana jatkuvasti rintamavastuussa olevien,

varuskuntapalvelun asemasta rajavartiointiin keskittyvien rajajoukkojen itseymmärrykseen on oletettavasti liittynyt kuvitelmia muodollisesta kurista irti olevista erämiehistä, eräänlaista tukkijätkäromantiikkaa.¹⁰¹ Jermukuvat osoittavatkin luokkaerojen ilmenemistä myös ”alempien” luokkien itseilmaisussa.

Jermukuvia sosiaalisena erontekona ei ole tutkittu rintamajoukoissa laajemmin. Jermukuvat upseerien albumeissa ainakin rajajoukoissa kertovat osaltaan niiden mentaliteeteista ja siitä, ettei niissä

Kuva 15. Rajamuseo 1227.053 ”Ryhmäkuvassa on näitä samoja poikia. Edessä pajunvitsa kädessään on ylikersantti Huubka, hänkin vakinaisessa palveluksessa olleita rajamiehiä, joka aika ajoin oli varajoukkueenjohtajani.” Albumin omistanut vänrikki Särkisilta.

välttämättä tunnettu erityistä tarvetta kasarmikuriin tai eri sosiaaliryhmien vastakkainasetteluun. Päällystön, alipäällystön ja miehistön suhteet sodanajan rajajoukoissa sosiaaliluokkien, ryhmä- ja yksilöidentiteettien sekä maskuliinisuuksien yhteenkietoutumina olisivatkin tarkemman tutkimuksen arvoinen asia.

Rajaväapelijermun muotokuva

Kalle Ohvo kaatui joulukuussa 1943 vanginsieppaustehtävässä, jolloin hän haavoituttuaan ampui itsensä, jottei jäisi vangiksi tai muun partion taakaksi.¹⁰² Hänelle haettiin postuumisti (28.12.1943) Mannerheim-ristiä, vaikkei esitystä hyväksyttykään. Paradoksaalista kyllä esittäjänä oli jermuista saman vuoden heinäkuussa jyrähtänyt Kannaksen Ryhmän komentaja kenraali Harald Öhquist. Perusteluissa Öhquist totesi Ohvon henkilökohtaisesti tuhonneen toistasataa vihollista talvi- ja jatkosodassa tunkeutuen usein yksin tai kärjessä vihollisen aseisiin, toimineen partionjohtajana yli 20 kertaa ja olleen

aina ”esimerkki tovereilleen. Suomalaisen partiomiehen esikuva”.¹⁰³ Näin päädytään artikkelin lähtökohtana toimineista valistusupseerien soimaamista kurittomista ja antisankarillisista jermuista rajavääpelin muotokuvan kautta sankaruuteen.

Ohvon sotapolkuun kiteytyy näkemykseni siitä, ettei jermuilu väistämättä signaloinut tottelemattomuutta vaan päinvastoin taistelukokemusta ja oli siten osa suomalaista sotilasidentiteettiä. Myös Arto Jokisen mukaan jermut ovat taistelijoiden eliittiä, ja jermun asema on ansaittava.¹⁰⁴ Ohvosta on helppo rakentaa sankaritarinaa, jossa hän näyttättyy eräänlaisena RjP 2:n Antti Rokkana, ulkoista kuria noudattamattomana ja tehtävänsä veriuhrin saakka tinkimättömästi täyttävänä sotilana; pidetäänhän rintamalla kaatumista nationalismiin viitekehäyksessä kunniakkaana¹⁰⁵, joskin haavoittuminen ja kuolema tuottivat sille myös haasteen.¹⁰⁶

Vaikka ryhmäkiinteyks on suoraan verrannollinen yksikön suorituskykyyn, toisten tulkintojen mukaan suomalaisena sotilasideaalina pidettiin yksittäistä urheaa taistelijaa, mitä tiettyjen sotilaiden henkilökultti tuki.¹⁰⁷ Sankarikultin pitkään historiaan kytkeytyy esimerkiksi kansallisromanttinen Sven Dufvan hahmo, ja Mannerheim-ristien myöntäminen 22.7.1941 alkaen kertoo yksilön korostamisesta sotilasarvosta ja syntyperästä riippumatta. Vastakkaisen tulkinnan mukaan miehet suorittivat tekonsa vaatimattomasti isänmaan puolesta; urhoollisena pidettiin kansakuntaa, kollektiivia, mikä näkyy kaikkien kaatuneiden nimittämisenä yhtä lailla sankarivainajiksi¹⁰⁸, jotka kuolemallaan lunastavat yhteisön jatkuvuuden.¹⁰⁹

Nostan jermuilun tarkastelussa keskiöön yksittäisen sotilaan tarinan. Kalle Ohvon kohdalla voidaan kysyä sen yleistettävyydestä eli onko hän tyyppilinen rajajääkäri ja kuinka pitkälle meneviä johtopäätöksiä joukkojen mentaliteeteista voidaan tehdä yksittäisten albumien perusteella. Suomalaiseen historiankirjoitukseen ei ole perinteisesti kuulunut itsereflektiivisyys.¹¹⁰ Historiankirjoituksen rajat pürtyvät sotakuvien analyysissä; gadamerilaisittain voidaan ajatella, että historian kuluessa tekstiin, myös kuvaan tekstinä, kasautuu yhä enemmän merkityksiä.¹¹¹ Jatkosota on tuoreltaan tuomittu vääräksi, siitä on tunnettu syyllisyyttä, ja se on muodostunut kansalliseksi traumaksi.¹¹² Ohvon kuvat on helppo liittää sankarieetokseen Neuvostoliiton hajoamista seuranneen muistelukultuurissa tapahtuneen muutoksen¹¹³ myötä. Sankarimyytin arvostelua ja kritiikkiä jaettua, romantisoitua historiakuvaa kohtaan pidetään puolestaan helposti suorastaan kritiikkinä isänmaata ja pyhiä arvoja vastaan.¹¹⁴

Jermuilmiö sekä rakentaa että purkaa sankarimyyttiä. Purkamalla idealisoitua sotilasstereotyyppiä se haastaa propagandaisänmaallisuutta muttei kyseenalaista kansallista isänmaan puolustustehtävää: taistelukykyä signaloiva jermuilu oli osa suomalaisen rintamasotilaan sotilasidentiteettiä. Jatkosotakirjallisuudessa jermusankariudesta on tullut jopa myytti.¹¹⁵

Jermukuvat rakentavat ja uusintavat suomalaisten kansallisidentiteettejä

Kansanomaisen sotilaan stigmatisointi kytkeytyy 'kansaan' suomalaisuuden konstruktioissa liitettyihin negatiivisiin konnotaatioihin¹¹⁶, ja jermukäsitteeseen yhdistetty juopottelu liittyy rahvaan pitämiseen sääntelypolitiikan avulla kurissa.¹¹⁷ Sosiaaliluokkien välinen ristiveto leimasi autonomisen ja itsenäisen Suomen historiaa viime sotiin asti. Itsenäistymisen jälkeisessä Suomessa ajatus yhtenäisestä kansakunnasta kriisiytyi sisällissodan nostettua luokkaerot pintaan¹¹⁸, ja ”talvisodan ihme” yhdisti kansan.¹¹⁹ Sota ja rauha onkin liitetty suomalaisuuteen etenkin 1900-luvun kansallisessa diskurssissa, mutta myös pitkällä aikajänteellä; hakkapeliittadiskurssilla on ollut tärkeä merkitys suomalaisten omakuvan rakentajana.¹²⁰

Jermukuvat rakentavat välillisesti kansallisidentiteettejä, ja niissä näkyvä metsäläisyys on kollektiivisen identiteettimme määrittelyssä ollut tyypillinen redusoitu yleistys.¹²¹ RjP 5:n kanta-alipseerin kuvassa (kuva 16) hän kyykkii ryhdikkäänä nuotiolla ympärillään joukko varsinaisia jermuja ”asetakki auki, lakinlippa toisella korvalla ja ryhti mahdollisimman epäsoitilaallisena”, kuten lokakuun 1942 III AK:n valistustoimintakertomuksessa paheksuttiin TK-kuvan Väisästä.¹²² Kuvatekstin mukaan kuva on Seesjärveltä, ja RjP 5:n 3. komppanialla olikin rintamavastuu pitkällä erämaalohkolla Paateneesta pohjoiseen, mikä selittää kuvan korpisoturitunnelmaa. Metsäläisyyttä kuvastaa myös kuva 13 sotilasryhmästä korvessa.

Kuva 16. Rajamuseo 3264.079.

Jermuilmiö rakensi vaihtoehtoista soturisubjektin ja maskuliinisuuden ideaalia.¹²³ Kansa ei kelvannut tällaisena (esikunta)upseeristolle, joka kavahti sitä jopa epäsuomalaisena¹²⁴ sekä oli huolissaan Suomi-kuvasta maailmalla.¹²⁵ Alemmuudentunto onkin ollut leimallista suomalaiselle identiteetille¹²⁶. Kuitenkin suomalaisuuden konstruktioiden ristikkäisessä traditiossa talonpoika on kohotettu jalustalle autenttisen kansan edustajana tai myyttinen suomalaisuus näkyy sankarillisen sotilaan roolissa.¹²⁷ Jermussa yhdistyy piirteitä sekä suomalaisuuden positiivisista että negatiivisista konstruktioista ja se sisältää idiosynkraattisen suomalaisia aspekteja, jollaisena ulkomaalainen lehdistö¹²⁸ mieluusti halusikin näyttää suomalaisen sotilaan.

Vaikka Suomessa TK-kuvan sotilaan muotokuva on moniulotteinen, huolimattoman asun kuvaaminen oli päämajan ohjesäännön mukaisesti kielletty. Silti 21.8.1943 Aunuksen Karjalan Prokkoilassa otetussa TK-kuvassa (kuva 17) esiintyy (luultavasti rintamavastuussa olleen RjP 4:n) rajajääkäri asetakin kaulus huolellisen auki aseteltuna, paljain päin. Asetelmallisessa kuvassa alikersantti

istuu kalliolla katse syvämietteisesti oikeaan suunnattuna takanaan järvimaisema, joka tuo mieleen jopa kansallismaiseman Kolilla, joskaan ei ole yhtä jylhä. Hänet on kuin asetettu tähän Eero Järnefeltin Koli-maalausta (1917) muistuttavaan uuteen itäkarjalaiseen kansallismaisemaan uneksuvana valloittajana.¹²⁹ Koska TK-kuvaaja on kirjannut, että kyseessä on rajajääkäri, herää kysymys, halusiko hän esittää juuri rajajääkäriä jonkinlaisena hivenen huolittelemattomana korpisoturina, jonka tehtävänä on liittää Aunuksen maisemat kansalliseen kuvastoon. Propagandistinen kuva yhdistää monitahoisesti suomalaisuuden Itä-Karjalan valloitukseen ja heimoaatteeseen.

Kuva 17. SA-135293 Eräs rajajääkäreistä. Prokkoila 21.8.43. Sot.virk. A. Viitasalo.

Haastettu maskuliinisuus ja ambivalentti sankaruus rajajääkäreiden jermukuvissa

Sota-ajan kuvissa dokumentoidaan sotatapahtumia ja taltioidaan muistoja mutta myös rakennetaan tietoisesti ja tahattomasti sosiaalisia identiteettejä. Jermuilu näyttäytyy vastakulttuurina ja sosiaalisena erontekona upseeriston ja rintamamiesten välillä. Se rakentaa suomalaisen sotilaan kuvaa omin ehdoin, tuoden ihannesotilaan muotokuvan rinnalle vaihtoehtoista maskuliinisuutta ja sankaruutta, jossa suomalainen sotilas näyttäytyy turhia pökkuroimattomana mutta velvollisuutensa täyttävänä, karskina ja vähän metsäläisenä – osallistuen siten välillisesti kansallisidentiteettien rakentamiseen.

Kuva-aineiston perusteella lähinnä asemasotavaiheen jermuposeerausten voidaan nähdä syntyneen osana rintaman sosiaalisia pienryhmiä. Jermuilu osoittaa säröä mutta myös mikrotason vuorovaikutusta armeijan virallisen ja epävirallisen organisaatiokulttuurin leikkauspinnassa. Sosiaalisen identiteetin aspektina se sisältää ulkoapäin tarkasteltuna negatiivisia ja ryhmän sisältä positiivisia konnotaatioita.

Sota-ajan albumit tarjoavat kurkistusikkunan yksityiseen, joka on hetkittäin kaukanakin aikakauden ideologioista. Kuvat ottavat kantaa viralliseen historialliseen narratiiviin sodasta. Sankaristereotypiaa toisintavat kuvat asettuivat osaksi nationalistista diskurssia, kun taas sitä purkavat kuvat rikkoivat lineaarista kansallista narratiivia; molemmilla oli funktio sotilaan mentaalisen selviämisen kannalta. Sotilasideaaliin kuului miehinen kunniatehtävä sukupuolittuneessa sodassa, uhrimielinen omistautuminen isänmaalle ja asettuminen siten osaksi historiallista jatkumoa. Humorististen tapahtumaketjujen ja niistä valokuvien dokumentoimisen merkitys on saattanut olla katartinen. Jermuhuumori tarjosi rintamamiehille sekä tos miehen saappaat että kosketuspinnan rintaman todellisuuteen.

Rajajääkäripataljoonien epävirallisissa kuvissa kenttämuodilta vaikuttava huolimaton pukeutuminen on yleistä, sitä näkyy majurin arvoon asti ja myös pataljoonankomentajan albumissa, mikä kertonee rajajoukkojen mentaliteeteista: lakin vinoon työntäminen näyttää markkeeranneen eri hierarkiatasojen yhteenkuuluvuutta. Kuvissa näkyy tietoisin jermuilun ohella myös suomalaisen korpisoturien tahatonta jermuutta. Kun rajajoukkoja voidaan perustellusti tarkastella suorituskykyisinä erikoisjoukkoina, jermuilmiön esiintyminen niiden kuvissa rakentaa kuvaa eräänlaisesta jermueliitistä. Rintamajermut täyttivät tehtävänsä myös lakki vähän vinossa ja parransänkisinä – tai juuri silloin.

* Kiitän Rajamuseon museonhoitaja Mikko Veijalaista avusta lukuisissa rajajääkäreiden kuvia koskeissa kysymyksissä. Kiitän myös artikkelikäsitteilytoiminnan vertaisarvioijia sekä Olli Kleemolaa, Juha Mälkkiä, Marja Vuorista ja Henrik Meinanderin tutkijaseminaaria, etenkin Sami Koskelaista, monista hyvistä huomioista.

¹ Vaikka sodanaikainen kuvaaminen oli luvanvaraista, otettiin kuvia laajalti luvatta. Olli Kleemola ”Kaksi kameraa – kaksi totuutta? Omat, liittolaiset ja viholliset rintama- ja TK-miesten kuvaamina,” *Poliittisen historian tutkimuksia* 37 (Turku: Turun yliopisto, 2011), 8; Olli Kleemola, ”Arvoitukselliset sota-albumit, Suomalaisen ja saksalaisten sotilaiden toisen maailmansodan aikaiset valokuvakokoelmat ja niiden synty”, *Faravid Historian ja arkeologian tutkimuksen aikakauskirja, Journal for Historical and Archeological Studies* 40 (2015): 179; Olli Kleemola, *Valokuva sodassa. Neuvostosotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalokuvissa 1941–1945*, Bibliotheca Sigillumiana (Väitöskirja, Turun yliopisto, Keuruu: Otava, 2016), 44–5.

² Ks. Kleemola, ”Suomalaissotilaan,” 120; Virpi Kivioja, ”Veljen veroisia he alkavat olla,” teoksessa *Tuntemattomien sotilaiden albumi*, toim. Olli Kleemola, Aake Kinnunen & Virpi Kivioja (Porvoo: Readme, 2014), 35–51, 36.

³ ”Kielitoimiston sanakirja,” Kotimaisten kielten keskus, viitattu 3.2.2024 (Kielitoimiston sanakirja).

⁴ Kustaa Vilkkunen, *Nimikirja* (Keuruu: Otava, 1990), 95.

⁵ Helena Pilke, *Omat hankkeivat politrakeiksi. Jatkosodan valistusupseerit* (Jyväskylä: Docendo, 2018), 149.

⁶ Knut Pipping, *Komppania pienois-yhteiskuntana. Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944*, suom. Heikki Vilén. (Helsinki: Otava, 1978 [1947]), 21.

⁷ Kleemola, *Valokuva sodassa*, 1.

⁸ Ks. esim. Arto Jokinen, Markku Soikkeli & Ville Kivimäki (toim.), *Isänmaan miehet. Maskuliinisuus, kansakunta ja väkivalta suomalaisessa sotakirjallisuudessa* (Tampere: Vastapaino, 2019); Anders Ahlbäck, *Soldiering and the Making of Finnish Manhood. Conscripted and Masculinity in Interwar Finland 1918–1939* (Doctoral Thesis in General History, Åbo Akademi University, 2021); sotienvälisen ns. valkoisen Suomen miesihanteesta Virva Liski, ”Mentally Maimed, Differently Treated: Attitudes Towards Mentally Disabled Civil War Veterans in Finland 1918–39,” *History* 107 (2022): 727–46, 734.

⁹ Wendy Webster, ”Shorn Women, Rubble Women and Military Heroes: Gender, National Identity and the Second World War in Britain, France and Germany, 1941–1944,” in *The Essence and the Margin. National Identities and Collective Memories in Contemporary European Culture*, eds. Laura Rorato & Anna Saunders (Amsterdam: Rodopi, 2009), 51–70, 55, vrt. kansakunnan sukupuolituneesta ideasta nationalismissa Stefan Berger, ”History and Forms of Collective Identity in Europe: Why Europe Cannot and Should Not be Built on History,” in Rorato & Saunders *The Essence and the Margin*, 21–36, 26, Stuart Hall, *Identiteetti*, suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman (Tampere: Vastapaino, 1999), 55 ja Miroslav Hroch, *European Nations. Explaining their Formation*. Translated by Karolina Graham (London: Verso, 2015), 237–8 sekä Suomessa Ville Kivimäki, Minna Harjula, Antti Malinen & Pasi Nevalainen 2021, ”Sadan vuoden kansalaisuus: Yhteiskunta, yksilö ja toimijuus,” teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 1 Rakenteet ja instituutiot*, toim. Petri Karonen, Nils Erik Villstrand & Petri Haapala (Tampere: Vastapaino, 2021), 377–417, 385–7.

¹⁰ Ville Kivimäki, *Murtuneet miehet. Taistelu suomalaisotilaiden hermoista 1939–1945* (Helsinki: WSOY, 2013), 207.

¹¹ Olli Kleemola & Silja Pitkänen, ”Photographs and the Construction of Past and Present,” in *Photographs and History: Interpreting Past and Present through Photographs*, eds. Olli Kleemola & Silja Pitkänen (Turku: Turun yliopisto, 2019), 7–18, 12–16.

¹² Olli Kleemola, ”Soviet Prisoners of War in Finnish and German Propaganda Photography 1941–1944,” in Demski, Dagnoslaw, Liisi Laineste & Kamila Baraniecka-Olszewska, *War Matters. Constructing Images of the Other (1930s to 1950s)* (Estonian Literary Museum, Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences, 2015), 160–180; Olli Kleemola, *Valokuva sodassa. Neuvostosotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalokuvissa 1941–1945*, Bibliotheca Sigillumiana (Väitöskirja, Keuruu: Otava, 2016), 1.

¹³ Aiemmasta suomalaisen sotilaan kuvasta valokuvissa ks. Olli Kleemola ”Suomalaissotilaan kahdet kasvot,” in *Identiteetti. Lähde. Historiatieteellinen aikakauskirja* (Juvenes, Suomen Yliopistopaino, 2012), 109–132; Olli Kleemola, Aake Kinnunen & Virpi Kivioja (toim.), *Tuntemattomien sotilaiden albumi* (Porvoo: Readme, 2014). Kirjoittaja valmistelee Helsingin Yliopistossa historian oppiaineesta väitöskirjaa ”Rajamies kuvassa – sankaruuden ja maskuliinisuuden visuaalinen representaatio rajajääkäreiden jatkosodan (1941–1944) ajan valokuvissa.”

¹⁴ Esim. Vera Marsteller, Zur Erotik des Kriegesversehrten. Nationalsozialistische Maskulinitätsdiskurse im Kontext extremer Gewalterfahrung, in *Gewalt und Heldentum* (Helden – Heroisierungen – Heroismen, Bd. 16), eds. Olmo Gölz, Cornelia Brink, (Baden-Baden, 2020), 103–34, Vera Marsteller, *Heldengesten. Heimat und Front in nationalsozialistischen Kriegsfotografien (1939–1945)* (Dissertation an der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Göttingen: Wallstein, 2023, 2021.)

¹⁵ Streichhahn, Vincent & Riccardo Altieri (Hg.), *Krieg und Geschlecht im 20. Jahrhundert. Interdisziplinäre Perspektiven zu Geschlechterfragen in der Kriegsforschung. Historische Geschlechterforschung, Band 5* (Bielefeld: Transcript, 2021).

¹⁶ Ilmari Koppisen haastattelut 18.5.2023, 26.6.2023, 26.12.2023 ja 22.6.2024, ”Veka” Fethullan haastattelut 1.6.2023, 22.6.2023, 27.12.2023 ja 21.6.2024. Metodologisista erityiskysymyksistä esim. *Muistitietotutkimus*, toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (Helsinki: Hakapaino, 2006).

¹⁷ Esim. Pertti Kilkki, *Hangosta Petsamoon. Rajajääkärijoukot sodassa 1941–1944* (Keuruu: Otava, 1999).

¹⁸ Esim. Pipping, *Komppania pienois-yhteiskuntana; Juha Mälkki, Herrat, jätkät ja sotataito. Kansalaisotilas- ja ammattisotilasareneijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla ”talvisodan ihmeeksi”*, Bibliotheca Historica 117 (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2008) 19–22, 34.

¹⁹ Esim. Kilkki, *Hangosta Petsamoon*.

²⁰ Kilkki, *Hangosta Petsamoon*, 213, ks. myös id. 163–9, 172–7.

²¹ Kilkki, *Hangosta Petsamoon*, 177–94, 213–4.

²² Erkki Turkia, ed., *Rajajääkäriprikaati Lapin sodassa 1944. Rajajääkäriprikaati rauhaa turvaamassa ja elämän edellytyksiä luomassa Kainuussa, Koillismaalla ja Itä-Lapissa syksyllä 1944. Sotapäiväkirjojen kertomaa*. 2. p. (Kuusamo: Koillismaan Kirjapaino, 2015).

²³ Kleemola, *Valokuva sodassa*, 31–2.

²⁴ Olli Kleemola, “From Propaganda Instruments to Memory Aids: Propaganda Pictures from the First Year of the Continuation War (1941–1944) in Finnish Photobooks,” in *Photographs and History*, Cultural History — kulttuurihistoria 15, ed. Olli Kleemola & Silja Pitkänen (Turku: k&h, 2018), 117–37, 121, ks. myös Jens Jäger, *Fotografie und Geschichte*. Historische Einführungen, Band 7 (Frankfurt: Campus, 2009), 89–91.

²⁵ Ulrich Hägele (ed.), *Kuratierte Erinnerungen: Das Fotoalbum*, Visuelle Kultur. Studien und Materialien, Band 15 (Münster: Waxmann, 2023), vrt. Olli Kleemola 2020, ”Gekaufte Erinnerungen? Zur Thematik und Bedeutung von gekauften Kriegsfotos in den Alben von ehemaligen Kriegsteilnehmern in Finnland und Deutschland”, *Visual History*, (2020), <https://www.visual-history.de/2020/03/23/gekaufte-erinnerungen-kriegsfotos-finnland-deutschland/>.

DOI: <https://doi.org/10.14765/zzf.dok-1738>

²⁶ Bernd Stiegler & Kathrin Yacavone (eds.), *Norm und Form. Fotoalben im 19. Jahrhundert Fotogesichte. Beiträge zur Geschichte und Ästhetik der Fotografie* 41, No 161 (2021); Bernd Stiegler & Kathrin Yacavone (eds.), *Erinnerung, Erzählung, Erkundung. Fotoalben im 20. und 21. Jahrhundert* 42 Vol. 165 (2022); Jäger, *Fotografie und Geschichte*, 42–3, 71.

²⁷ Kleemola, “Suomalaisotilaan,” 120–1, KA, T-20680/13, ohjekäskyt. Ohjekäskey n:o 58, 6.3.1942.

²⁸ Kleemola, “Suomalaisotilaan,” 118–9.

²⁹ Pilke, *Omat haukeuivat*, 150, KA, T-8362/27. Päämajan valistus- ja viihdytystoimisto (Ttus. 2), salainen kirjeenvaihto 1942. Merivoimies Esikunnan valistustoimintakertomus, marraskuu 1942.

³⁰ Pilke, *Omat haukeuivat*, 149–151, KA, T-8362/27. Päämajan valistus- ja viihdytystoimisto (Ttus. 2), salainen kirjeenvaihto 1942. III AK:n valistustoimintakertomus 1.10.–31.10.1942; KA, T-8362/18. Päämajan valistus- ja viihdytystoimisto (Ttus. 2), kirjeenvaihto, valistusohjeet 1941–1943. PM Ttus.os. n:o 4057/Ttus.2/sal. 10.6.43; KA, T-20680/13, ohjekäskyt. Ohjekäskey n:o 88, 17.8.1943.

³¹ Topi Törmä, *Me jermut – korsukertomuksia* (Aura, 1943), 7–8.

³² Tilanhoitaja Teodor Väisänen Lapinjärveltä, SA-kuva 35542. Ns. jermujahdista KA, T-8362/18 ja KA, T-20680/13. Helena Pilke, *Etulinjan kynämiehet. Suomalaisen sotakirjallisuuden kustantaminen ja ennakkosensuuri kirjojen julkaisutoimikunnan sääntelijänä 1939–1944*, Bibliotheca Historica 123 (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2009), 208; Pilke, *Omat haukeuivat*, 150–1, KA, T-8362/18. Päämajan valistus- ja viihdytystoimisto (Ttus. 2), kirjeenvaihto, valistusohjeet 1941–1943. PM Ttus.os. n:o 4057/Ttus.2/sal. 10.6.43. KA, T-20680/13, ohjekäskey n:o 88.

³³ Pilke, *Omat haukeuivat*, 150–1. Epäselvien lähteiden mukaan jääkärikenraaliluutnantti Öhquist tunnettiin erityisesti tunnollisena, pedanttina ja ohjesääntöä noudattavana upseerina, joka vaati alaisiltaan samaa (”Harald Öhquist”, Wikipedia, viitattu 14.2.2024, [Harald Öhquist – Wikipedia](https://fi.wikipedia.org/wiki/Harald_Öhquist)).

³⁴ ”Werner Goldberg”. Wikipedia, viitattu 9.2.2024, ([Werner Goldberg – Wikipedia](https://fi.wikipedia.org/wiki/Werner_Goldberg)).

³⁵ Esim. jalkaväkijoukot taistelun jälkeen takinkaulukset auki ja epäotilaallisessa muodossa, *Soldatenantlitz in der Schlacht* (Die kleine Westfront-Illustrierten Reihe), ed. Walter von Reichenau (Paris/Berlin, 1942, kuva 38); Marstaller, *Heldengesten*, 61.

³⁶ John R. Angolia & Adolf Schlicht, *Uniforms and Traditions of the German Army 1933–1945*, Vol 1 (R. James Bender publishing, 1984), 88–9, 101.

³⁷ ks. Jokinen, Soikkeli ja Kivimäki, Isänmaan miehet, 129–31; Liski, “Mentally Maimed, Differently Treated,” 734.

³⁸ Uhrimiehestä ks. Tuomas Tepora, *Sinun puolesta elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriburi 1917–1945* (Helsinki: WSOY, 2011), 251–325.

³⁹ Kleemola, “Suomalaisotilaan,” 128.

⁴⁰ Kati Mikkola, *Tulevaisuutta vastaan. Untuukien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1251 (Helsinki: Hakapaino, 2009).

⁴¹ Hall, *Identiteetti*, 105–24.

⁴² Rogers Brubaker & Frederik Cooper, “Beyond ‘Identity’, *Theory and Society* 29 (2000): 1–47, 10, 19–20; emootioiden roolista nationalismissa myös Hroch, *European Nations*, 230–231.

⁴³ Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 216.

⁴⁴ Talvisodan hengestä esim. Sampo Ahto, *Talvisodan henki. Mielialoja Suomessa talvella 1939–1940*. Suomen Sotatieteellisen Seuran julkaisuja no 17 (Porvoo: WSOY, 1989). Talvisodan yksimielisyyden on kyseenalaistanut kuitenkin 1980-luvun kontekstissa esim. Seppo Hentilä, ”Päätelimme, että herrat ovat viisaampia...’ Sosiaalidemokraattinen järjestöväki ja talvisodan henki”, teoksessa *Tuntematon talvisota. Suomi 1939–1940*, toim. Tuija Hietaniemi & Leena Riska (Helsinki: Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, 1989) ja Jukka Nevakivi, “Tuntematon talvisota,” teoksessa *Tuntematon talvisota*, toim. Tuija Hietaniemi & Leena Riska, (Helsinki: Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, 1989), 7–24, ks. myös Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 254, 260, valkoisen ja punaisen todellisuuden rinnakkainelosta 1920–1930-luvun varuskunnissa.

⁴⁵ Esim. Heikki Ylikangas, *Romabtaako rintama? Suomi puna-armeijan puristuksessa kesällä 1944* (Keuruu: Otava, 2007) karkuruudesta, kun taas veteraanihaastattelussa toistuu narratiivi siitä, ettei (viimeisiä) asemia jätetä.

⁴⁶ Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 259–67; Jokinen, Soikkeli ja Kivimäki, Isänmaan miehet, 217–9.

⁴⁷ Mälkin, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 96–100, mukaan kasarmikuri miellettiin juuri jääkäreiden Suomeen tuomaksi preussilaiseksi koulutusmentaliteetiksi.

- ⁴⁸ Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 255–6, ks. myös Tapio Niitynperä, ”Sotaan sopiva komentaja?,” *Kylkieranta* 3 (2007): 19. Suullinen perimätieto kertoo myös myöhemmin tarkastelun keskiöön nousevan rajavääpelin uhanneen upseeria aseella tämän tultua syyttämään välittömästi taistelun jälkeen lepääviä sotilaita veltoilusta. Kasarmikurin ja kansalaisarmeijan yhteentörmäyksestä rauhanaikana Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 199.
- ⁴⁹ Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 277–8.
- ⁵⁰ Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 260.
- ⁵¹ Kleemola, ”Suomalaisotilaan,” 110.
- ⁵² Kleemola, *Valokuva sodassa*, 45–8.
- ⁵³ Sonja Hagelstam, *Röster från kriget. En etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944* (Doktorsavhandling, Åbo: Åbo Akademi University press, 2014), 93–94, on käsitellyt sotilasslangia vastaavana protestina tai vastakulttuurina rintamakirjeissä.
- ⁵⁴ Michail Bahtin, *François Rabelais. Keskiajan ja renessansin nauru*, Suom. Tapani Laine ja Paula Nieminen (Keuruu: Otava, 2002.)
- ⁵⁵ Ks. Hagelstam, ”Röster från kriget,” 93–4.
- ⁵⁶ Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 219.
- ⁵⁷ Monet rautjärveläiset palvelivat talvisodassa ko. komppaniassa Simo Häyhän tavoin, jatkosodassa RjP 2:ssa.
- ⁵⁸ SA-kuva-arkiston päällikkö FM Johanna Palokangas, henkilökohtainen tiedonanto 7.2.2024. Lähetylistoja myös tuhottiin valvontakomission vuoksi, dos. Olli Kleemola, henkilökohtainen tiedonanto 15.2.2024.
- ⁵⁹ Kleemola, *Valokuva sodassa*, 25.
- ⁶⁰ Kivimäki, *Murtuneet mielet*, 163, 195, vrt. Jouni Tilli, *Suomen pyhä sota. Papit jatkosodan julistajina* (Jyväskylä: Atena, 2014), 111–2 pappien asemasodan aikaisesta ohjeistuksesta välttää liian paatoksellista puhetta.
- ⁶¹ Kivimäki, *Murtuneet mielet*, 162–3.
- ⁶² Esim. Urte Evert ”Soldatenbraut und Mannesehre. Geschlechtsspezifische Symbolisierungen und Zuordnungen Militärischer Waffen,” *Soldatinnen. Gewalt und Geschlecht im Krieg vom Mittelalter bis heute*. Krieg in der Geschichte 60, Hg. Klaus Latzel, Franka Maubach & Silke Satjukov (Ferdinand Schöningh Verlag, 2011), 90.
- ⁶³ Roland Barthes, *Die helle Kammer: Bemerkungen zur Photographie* (Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 2009 [1989]), 18–9, vrt. Kleemola, *Suomalaisotilaan*, 111.
- ⁶⁴ Minna Ijäs, ”Kuviteltu ja koettu ruumis valokuvamuotokuvassa. Uudenlaisia esittäytymisen tapoja käyntikorttikuvissa 1910- ja 1920-luvulla,” *Naistutkimus* 4 (2008): 16–30, 28.
- ⁶⁵ Tästä on syntynyt päätelmä, että albumin omistanut rautjärveläinen tai ruokolahtelainen RjP 2:n rajajääkäri olisi ollut etunimeltään Erkki, mikä on toistaiseksi ainut johtolanka hänen henkilöisyydestään.
- ⁶⁶ RjP 2:n historiikkiin valitussa kuvassa hän poseeraa lumipuvussa veljensä vänr Ville Ohvon vierellä pitkätukkaisena paljain päin, ks. Aimo Purhonen (ed.), *Tie Ihantalan tulimyrskyyn. Rajajääkäripataljoona 2 jatkosodassa* (Helsinki: Kirjayhtymä, 1994), 130. Kaikkiaan olen löytänyt hänestä eri albumeista neljätoista kuvaa, joista kaikissa hän poseeraa pitkätukkaisena, useimmiten parransänkisenä ja mikäli lakki päässä, silmiinpistävän vinossa takaraivolla.
- ⁶⁷ Vrt. Susan Sontag, *On Photography* (New York: Warrar, Straus and Giroux, 1977).
- ⁶⁸ Kleemola, ”Suomalaisotilaan,” 119.
- ⁶⁹ Kleemola, ”Suomalaisotilaan,” 110.
- ⁷⁰ Kleemola, ”Suomalaisotilaan,” 113.
- ⁷¹ Sontag, *On Photography*.
- ⁷² Tanja Vahtikari, Tiina Männistö-Funk & Silja Laine, ”Valokuvan käytön ja tulkinnan menetelmät historiantutkimuksessa,” teoksessa *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin*, toim. Mirikka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen ja Tuomas Tepora (Tallinna: Gaudeamus, 2022), 229–49.
- ⁷³ Esim. Hall, *Identiteetti*, 11, 13, 245, 266; Brubaker & Cooper, ”Beyond Identity,” 9.
- ⁷⁴ Ville Kivimäki & Anssi Männistö, *Sodan särkemä arki* (Helsinki: WSOY, 2016), 7.
- ⁷⁵ Judith Butler, *Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteetin kumous*, suom. Tuija Pulkkinen ja Leena-Maija Rossi (Helsinki: Gaudeamus, 2006), 229–36.
- ⁷⁶ Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 217.
- ⁷⁷ Sotilasidentiteetin syntyprosessista ks. Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 218.
- ⁷⁸ Pipping, *Komppania pienoisyhteiskuntana*, 144–53.
- ⁷⁹ Merivoimies Esikunnan kirje, KA, T-8362/27, Merivoimies Esikunnan valistustoimintakertomus, marraskuu 1942, Kansallisarkisto, ks. Pilke, *Omat bankkuivat* 150. Toisaalta pitkät hiukset indikoivat jo rauhanaikana ns. ”aikuisen” kansalaisotilaan roolia esimerkiksi kertausharjoituksissa verrattuna lyhyttukkaiseen alokkaaseen, Mälkki. *Herrat, jätkät ja sotataito*, 341.
- ⁸⁰ Purhonen (ed.), *Ihantalan tulimyrskyyn*, 130, 161; Seppo Porvali, *Ritarit ilman ristiä* (Hämeenlinna: Karisto, 2006), 72–3.
- ⁸¹ Pilke, *Omat bankkuivat*, 150, KA, T-8362/23. Päämajan valistus- ja viihdytystoimisto (Ttus. 2), saap. sal. ja yl. kirjelmia 1941–1942. Kannaksen Ryhmän Esikunta, valistustoimisto, valistusohje 2/43, 3.4.1943; Kleemola, ”Suomalaisotilaan,” 117, KA, T20680/13, Ohjekäskey n:o 88, 17.8.43; Pilke, *Etulinjan kynämiehet*, 247–8; Ville Kivimäki ”Rintamaväkivalta ja makaaberit ruumis. Nuorten miesten matka puhtaudesta traumaan,” teoksessa *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, toim. Sari Näre & Jenni Kirves (Helsinki: Johnny Kniga, 2008).

- ⁸² Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 216; taustalla oleva amerikkalaistutkimus Roger Little, *Toverisubteet ja taistelusuoritus* (Buddy Relations and Combat Performance in The New Military), toim., Olli Harinen. Sotilassosiologian julkaisusarja A, n:o 3 (Helsinki, 1985), 60–5; Samuel A. Stouffer, Edward A. Suchman, Leland C DeVinney, Shirley A Star ja Robin M. Jr Williams, *The American Soldier, Adjustment During Army Life*. Vol. I, Science Editions (New York: John Wiley & Sons, inc, 1965), 5.
- ⁸³ Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 216, 219.
- ⁸⁴ Pipping, *Komppania pienoisyhteiskuntana*, 21, ks. myös Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 200 ja Aarre Nyman, Esko Salminen & Urpo Vento, (toim.), *Sotasavotta. Korsuelämää 1939–1944* (Helsinki: Otava, 1974), 10–1.
- ⁸⁵ Särkisilta, *Rajajääkäripataljoona I*, 206–9.
- ⁸⁶ Ks. Pipping, *Komppania pienoisyhteiskuntana*. Aseveljeydestä ja keittoporukoista myös Virpi Kivioja “Veljen veroisia he alkavat olla,” teoksessa Kleemola, Kinnunen & Kivioja, *Tuntemattomien sotilaiden albumi*, 35–51.
- ⁸⁷ Kleemola, *Valokuva sodassa*, 42.
- ⁸⁸ Humorististen kuvien funktioista ks. Kleemola, “Suomalaisotilaan,” 126–8.
- ⁸⁹ Pipping, *Komppania pienoisyhteiskuntana*, 115.
- ⁹⁰ Pauli Pulju, *Sata vuotta rajasisien historiaa. Varusmieskoulutus Lapin rajavartiostossa 1919–2019*, Lapin rajavartioston RVL 100-juhlajulkaisuja (Rovaniemi: 3. Lapin rajavartiosto, 2019), 18–8.
- ⁹¹ Talvisotaan mennessä varusmieskoulutusta annettiin kaikissa rajavartiostoissa Kannaksen Rajavartiostoa lukuun ottamatta, Kari Huhtala, *Me valvoimme tulessa, tuiskussa rajan, 1939–1945 sodissa menehtyneet raja- ja merivartijat* (Rajavartiolaitys, Vaasa: Grano Oy, 2024), käsikirjoitus, 25.
- ⁹² Ks. Olli Harinen, *Johdatus suomalaiseen sotilassosiologian tutkimukseen. Joitakin pürteitä sotilassosiologian tutkimuskobteista, menetelmistä ja puolustusvoimissa tehdyistä tutkimuksista*, julkaisusarja 1, nro 4 (Maanpuolustuskorkeakoulu, Käyttäytymistieteiden laitos, 2011), 14.
- ⁹³ Harinen, *Johdatus suomalaiseen*, 16, Mikael Salo, *United We Stand – Divided We Fall. A Standard Model of Unit Cohesion* (Väitöskirja, Helsinki, Helsingin yliopisto, 2011), 4. Tähän näkemykseen liittyvistä koulukuntaeroista ja horisontaalisen ja vertikaalisen kiinteyden erottelun merkityksestä ks. Risto Sinkko, *Maanpuolustustabto asevelvollisen koulutuksen ja palveluksen onnistumista selittävänä tekijänä*, julkaisusarja 1, Tutkimuksia no 2 (Väitöskirja, Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, 2015), 60, <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/113698/Sinkko-verkkoversio.pdf>.
- ⁹⁴ Pipping, *Komppania pienoisyhteiskuntana*, 21; ks. myös Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 253 ja Jokinen, Soikkeli ja Kivimäki, *Isänmaan miehet*, 219.
- ⁹⁵ “Honkaisten pirttien benki ja rajamiesten vaisto olkoon Teille pyhä”, kuuluivat Marsalkka Mannerheimin sanat kenraalimajuri ”Korpikenraali” E. J. Raappanalle, kun hän kiitti tätä kirjeitse 4.6.1942 Päämajassa päivätyllä kirjeellä 75-vuotissyntymäpäivälahjaksi saamastaan metsästysmajasta Repolan Lieksanjärvellä.
- ⁹⁶ Pääsääntöisesti pieni vedoskoko kertoi kuvan epävirallisuudesta, Puolustusvoimien kuva-arkiston päällikkö FM Johanna Palokangas, yksityinen tiedonanto 8.11.2023, vrt. Johanna Palokangas, “Puolustusvoimien SA-kuvat historiantutkimuksen lähteenä,” *Sotahistoriallinen aikakauskirja* 42 (2022); ristiiliikennettä kuitenkin oli, Kleemola, *Valokuva sodassa*, 46–8. Kyseessä voi olla myös suurennos; digitoidusta SA-kuva-arkistosta en ole kuvaa toistaiseksi löytänyt.
- ⁹⁷ Pertti Haapala, Petri Karonen & Nils-Erik Villstrand, “Suomalainen yhteiskunta: Rakenteet ja instituutiot”, teoksessa Karonen & al., *Suomalaisen yhteiskunnan historia*, 19.
- ⁹⁸ Pilke, *Omat haukkuivat*, 149–51.
- ⁹⁹ Tilli, *Suomen pyhä sota*, 252–8.
- ¹⁰⁰ Marja Vuorinen, *Kvittelut aatelismies. Aateluus vibolliskuvana ja itseymmärryksenä 1800-luvun Suomessa*, Bibliotheca Historica 128 (Helsinki: SKS, 2010), 44–5 ja aateliuden ja soturiuden kytköksestä 182–4 ja 321.
- ¹⁰¹ Tukkijätkästä ks. Jyrki Pöysä, *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 669 (Helsinki: SKS, 1997).
- ¹⁰² Purhonen, (toim.), *Ihantalan tulimyrskyyn*, 130, 161.
- ¹⁰³ Porvali, *Ritarit ilman ristiä*, 72–3, ks. myös Kilkki, Hangosta Petsamoon, 225, 227.
- ¹⁰⁴ Jokinen, Soikkeli ja Kivimäki, *Isänmaan miehet*, 218–9.
- ¹⁰⁵ Sankarikuolemasta Tepora, *Sinun puolestas elää ja kuolla*, 271–80, kuolinilmoituksista Ilona Kempainen, *Isänmaan ubrit. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana* (Helsinki: SKS, 2006), Henrik Meinander, *Finland 1944. Mellan Hitler och Stalin* (Stockholm: Lind & Co, 2020), 187–92.
- ¹⁰⁶ Liski “Mentally Maimed,” 735; kuolinilmoitusten muuttumisesta koruttomiksi jatkosodan suurhyökkäysvaiheessa Meinander, *Finland 1944*, 189–90.
- ¹⁰⁷ Kleemola, “From Propaganda Instruments to Memory Aids,” 131.
- ¹⁰⁸ Lauri Kesäniemi ”Me taistelemme veisaten Siionia” – talvisota *Hengellisessä kunkauslehdessä ja Sanansaattajassa* (Maisterintutkielma, Helsinki: Helsingin yliopisto, 2020), 60.
- ¹⁰⁹ Tepora, *Sinun puolestas elää ja kuolla*, 277.
- ¹¹⁰ Ville Vuolanto, “Tutkimusprosessi, metodit ja historiantutkimuksen ominaislaatu,” *Historiallinen Aikakauskirja* 105, no. 3 (2007): 304–16.
- ¹¹¹ Markku Hyrkkänen, *Aatehistorian mieli*. (Tampere: Vastapaino, 2002), 189–90.
- ¹¹² Jenni Kirves, Ville Kivimäki, Sari Näre & Juha Siltala, “Sodassa kasvaneiden tunneperintö,” teoksessa *Sodan kasvattamat*, toim. Sari Näre, Jenni Kirves & Juha Siltala (Helsinki: WSOY, 2010), 393–8; Timo Soikkanen, “Uhri vai hyökkääjä?

Jatkosodan synty historiankirjoituksen kuvaamana,” teoksessa *Jatkosodan pikkujättiläinen*, toim. Jari Leskinen & Antti Juutilainen (Helsinki: WSOY, 2006), 25–46.

¹¹³ Kivimäki, *Murtuneet miehet*, 386, vrt. Ville Kivimäki, “Sodan rampauttama vanhemmuus,” teoksessa Näre & al., *Sodan kasvattamat*, 186–213, 204–5; Antti Malinen & Tuomo Tamminen, *Jälleenrakentajien lapset. Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin* (Tallinna: Gaudeamus, 2017), 401.

¹¹⁴ Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito*, 22.

¹¹⁵ Jokinen, Soikkeli ja Kivimäki, Isänmaan miehet, 217–29.

¹¹⁶ Eliittien jännitteisestä suhteesta kansaan Satu Apo, “Suomalaisuuden stigmatisoinnin traditio,” teoksessa *Elävänä Euroopassa: muuttuva suomalainen identiteetti*, toim. Pertti Alasuutari & Petri Ruuska (Tampere: Vastapaino, 1998), 83–128, 86–7.

¹¹⁷ Ks. Apo, “Suomalaisuuden stigmatisoinnin,” 105–16.

¹¹⁸ Kivimäki & al., “Sadan vuoden kansalaisuus,” 378.

¹¹⁹ Armeijan yhdyntymisen tapahtui Mälkin *Herrat, jätkät ja sotataito* mukaan jo 1920- ja 30-luvun varuskunnissa systemaattisen projektin myötä. Apon “Suomalaisuuden stigmatisoinnin,” 96 mukaan ”talvisodan ihme” rehabilitoi 'kansan' alaryhmätkin.

¹²⁰ Ville Kivimäki, Kirsi Maria Hytönen, Petri Karonen & Antti Malinen, “Sodat ja 1900-luvun suomalaisuudet: Sota kansallisten identiteettien rakentajana ja purkajana,” teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 2. Yhteisöt ja identiteetit*, toim. Pirjo Markkola, Marjaana Niemi & Pertti Haapala (Tampere: Vastapaino, 2023), 441–72; 443–5.

¹²¹ Apo, “Suomalaisuuden stigmatisoinnin,” 84.

¹²² Pilke, *Omat hankkuivat*, 149, KA, T-8362/27.

¹²³ Vrt. Jokinen, Soikkeli ja Kivimäki, Isänmaan miehet, 217–8.

¹²⁴ Pilke, *Omat hankkuivat*, 150–1.

¹²⁵ Kleemola, “Suomalaissotilaan,” 116, vrt. Pilke, *Etulinjan kynämiehet*.

¹²⁶ Suomalaisen identiteetin alemmuskompleksisuuden pitkästä juonteesta ks. Apo, “Suomalaisuuden stigmatisoinnin,” 85–128.

¹²⁷ Apo, “Suomalaisuuden stigmatisoinnin,” 88–91.

¹²⁸ Kleemola, “Suomalaissotilaan,” 116.

¹²⁹ Suhtautumisesta Itä-Karjalaan ks. esim. Osmo Hyytiä, *”Helmi Suomen maakuntien joukossa” - Suomalainen Itä-Karjala 1941–1944* (Helsinki: Edita, 2008).